

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ**

**AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ**

*Əlyazması hüququnda*

**PƏRVANƏ ƏLÖVSƏT qızı BAĞİROVA**

**ONOMASTİK VAHİDLƏRİN BƏDİİ ƏSƏRLƏRDƏ ROLU VƏ ÜSLUBİ  
XÜSUSİYYƏTLƏRİ (İNGİLİS VƏ AZƏRBAYCAN DİLLƏRİNİN  
MATERİALLARI ƏSASINDA)**

**İxtisas: HSM-060201-DİLŞÜNASLIQ (İngilis dili)**

**Magistr elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş**

**D İ S S E R T A S İ Y A**

**Elmi rəhbər: \_\_\_\_\_**

*Aytən Kamal qızı Hacıyeva*

*Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent*

**BAKİ-2022**

# MÜNDƏRİCAT

|                                                                                              |           |
|----------------------------------------------------------------------------------------------|-----------|
| <b>GİRİŞ.....</b>                                                                            | <b>3</b>  |
| <b>I Fəsil. İngilis və Azərbaycan dillərində onomastik vahidlər və onların təsnifi.....</b>  | <b>9</b>  |
| 1.1. İngilis və Azərbaycan dillərində onomastika və onomalogiya.....                         | 9         |
| 1.2. İngilis və Azərbaycan antroponimlərinin etimoloji xüsusiyyətləri və təsnifi.....        | 16        |
| 1.3. İngilis və Azərbaycan hidronimlərinin etimologiyası və qruplaşdırılması.....            | 25        |
| 1.4. İngilis və Azərbaycan dillərində zoonimlərin işlənmə prinsipləri.....                   | 31        |
| <b>II Fəsil. İngilis və Azərbaycan dillərində onomastik vahidlərin üslubi imkanları.....</b> | <b>39</b> |
| 2.1. Bədii üslubda onomastik vahidlərin işlənmə xüsusiyyətləri.....                          | 39        |
| 2.2. Onomastik vahidlərin poeziyada üslubi mövqeyi.....                                      | 54        |
| <b>NƏTİCƏ.....</b>                                                                           | <b>69</b> |
| <b>İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....</b>                                              | <b>73</b> |

## GİRİŞ

Xalqın tarixi və mədəniyyəti ilə bağlı mühüm məlumatları özündə qoruyub saxlayan, ictimai-tarixi inkişafın məhsulu kimi ortaya çıxan onomastik vahidlərin tədqiqi dilçilikdə diqqəti ən çox cəlb edən sahələrdən biridir. Dilin lüğət tərkibinin mühüm hissəsini təşkil edən xüsusi adların – onomastik vahidlərin məcmusuna onomastika deyilir. Öz növbəsində onomastika dilçiliyin onomalogiya şöbəsində öyrənilir. Onomastikaya daxil olan xüsusi adlar çoxsaylı və rəngarəngdir. Odur ki, onların müəyyən təsnifat əsasında – antroponimlər, toponimlər, hidronimlər, zoonimlər və s. öyrənilməsi daha məqsədəuyğundur. Eyni zamanda onomastik sistemin özəyini təşkil edən onomastik vahidlər tarix, coğrafiya, etnoqrafiya, sosiologiya kimi müxtəlif elm sahələri ilə sıx şəkildə bağlı olur.

Xalqın mədəniyyəti və tarixini özündə əks etdirməklə onomastik vahidlər bir çox tədqiqatların obyektı olmuşdur. Müxtəlif aspektlərdə araşdırılan onomastik vahidlərin poetik mənzərədən öyrənilməsi isə xüsusi maraq doğurur. Bu da onomastik vahidlərin ədəbiyyatla da yaxından əlaqədə olduğunu göstərir. Xüsusi adların bədii əsərlərdə üslubi imkanlarının tədqiq edilməsi, hansı funksiyaları yerinə yetirməsinin araşdırılması əsas məsələlərdəndir. Poetik onomastika dilçiliyin nisbətən yeni yaranan sahələrindən biri olduğuna görə bu sahədə aparılan araşdırmalar əhəmiyyətli rola malikdir.

**Mövzunun aktuallığı.** Onomastik vahidlərin öyrənilməsi dilçilik sahəsində aparılan araşdırmalar arasında özünəməxsus mövqeyə malikdir. Onomastik sistemdə antroponimlər daha geniş tədqiq edilən bölmələrdən biri hesab olunur. Bu tədqiqat işində isə antroponimlərlə yanaşı hidronimlər və zoonimlərə də nəzər yetirilmiş və onların bədii ədəbiyyatda hansı məqsədlər üçün istifadə olunması üslubi cəhətdən araşdırılmışdır. İngilis və Azərbaycan dillərində mövcud olan materiallar əsasında ərsəyə gələn bu tədqiqat işində antroponimlər, hidronimlər və zoonimlərin etimologiyası, təsnifi, tərkibi-komponentlərinə görə qruplaşdırılması, funksional-üslubi xüsusiyyətlərinin təhlil edilməsi tədqiqatın aktuallığını şərtləndirən amillərdir.

**Mövzunun işlənmə dərəcəsi.** Tədqiqat işini yerinə yetirərkən bir sıra alimlərin və tədqiqatçıların onomastika ilə bağlı apardığı araşdırmalara nəzər yetirilmiş və onomastik vahidlərə müxtəlif nöqteyi-nəzərdən yanaşmanın mövcud olduğu müşahidə olunmuşdur. Bədii əsərlərdə onomastik vahidlərin rolu və üslubi xüsusiyyətlərinin araşdırılmasını əhatə edən bu dissertasiya işi müxtəlif kitab, məqalə, monoqrafiya və başqa işlərin oxunub təhlil edilməsi nəticəsində ərsəyə gəlmişdir.

“The Oxford Handbook of Names and Naming” kitabı C.Hough redaktorluğu və E.Bramwell, S.Brink, B.Sandnes, H.Parkin, K.Muhr, K.Leibring, P.Gammeltoft, P.Hanks, G.Puzey, G.Redmonds kimi bir çox professor və tədqiqatçıların birgə əməyi sayəsində ərsəyə gəlmişdir. Onomastik tədqiqatların aparılmasında mühüm rol oynayan bu kitabda adların dildə rolu, yer adlarının tədqiqi, şəxs adlarının təsnifi, müxtəlif adqoyma sistemlərinin araşdırılması, bədii ədəbiyyatda xüsusi adların vəzifələri və digər məsələlər yer alır.

Ž.Dvořáková “Notes on functions of proper names in literature” adlı məqaləsində onomastik vahidlərin bədii ədəbiyyatda oynadığı roldan və ifadə etdiyi funksiyalardan bəhs edir. Burada müxtəlif alimlərin fikirlərinə əsaslanaraq onomastik vahidlərin bədii əsərlərdə ifadə etdiyi funksiyaların ümumi tipologiyası yaradılmışdır.

Onomastik leksikanın müəyyən bir qismini zoonimlər təşkil edir. Onların xüsusilə bədii ədəbiyyatda mövqeyinin araşdırılması böyük maraq doğurur. O.Oerlemans özünün “Poetry and Animals: Blurring the Boundaries with the Human” kitabında heyvanların bədii əsərlərdə, əsasən də, poeziyada mövqeyini tədqiq etmişdir, müxtəlif növ poeziya nümunələrinə, alleqorik şeirlərə nəzər yetirmişdir.

E.Atkins qələmə aldığı “Man and Animals in Recent Poetry” adlı məqaləsində müxtəlif növ heyvanların poeziyada oynadığı roldan bəhs etmişdir. Əvvəllər heyvanların alleqorik planda verildiyini qeyd edən müəllif sonrakı dövrlərdə, əsasən də, Birinci Dünya müharibəsindən sonra şeirlərdə heyvanların insan obrazında təsvir olunduğunu müşahidə etmişdir. Eyni zamanda, belə bir istiqamətin yaranmasında heyvanlarla insanlar arasında bağlılığın olması, ən qədim zamanlardan bəri heyvanların

insanlar tərəfindən müxtəlif məqsədlər üçün istifadə olunması və buna görə insan həyatında mühüm rol oynaması, psixozanalizin inkişafı kimi amillərin aparıcı rol oynadığını vurğulamışdır.

Azərbaycan dilinin onomastik sisteminin tədqiq edilməsində müstəsna rolunu olan A.Qurbanovun adını xüsusi vurğulamaq lazımdır. Azərbaycan onomastika elmi məktəbinin banisi olan A.Qurbanov Azərbaycan onomalogiyası məsələlərini dərinlən araşdırmış, antroponim, hidronim, zoonim, etnonim və digər onomastik vahidlərin yaranması, onların inkişaf qanunauyğunluqları kimi vacib məsələlərin tədqiqatına əvəzsiz töhfələr vermişdir. Poetik onomastikanın əhəmiyyətini vurğulayan alim şifahi və yazılı ədəbiyyatda işlənən onomastik vahidlərin iki mühüm istiqamət kimi araşdırılmasının vacib olduğunu qeyd edir.

H.Hüseynovanın “Bədii əsərlərdə onomastik vahidlərin rolu” adlı kitabında poetik onomastika ilə bağlı maraqlı fikirləri yer alır. Burada yazıçının ideya və fikri ilə sıx bağlı olan, onun ifadəçisinə çevrilən onomastik vahidlərin poetik funksiyasından, stilistik mövqeyindən bəhs edilir. Kitabda həm nəzm, həm də nəsr əsərlərindən götürülmüş nümunələrin təhlilinə rast gəlmək olar.

M.Çobanov, N.Xudiyev, A.Paşayev dilçiliyin aktual problemlərindən biri olan antroponimlərin təşəkkülü, inkişafı və formalaşması, onların təsnifatının tədqiqi sahəsində bir sıra dəyərli materialların müəllifidirlər.

**Tədqiqat işinin obyektı və predmeti.** Tədqiqat işinin obyektini ingilis və Azərbaycan dillərində mövcud olan onomastik vahidlər təşkil edir.

Tədqiqat işinin predmeti ingilis və Azərbaycan dillərindəki onomastik vahidlərin bədii əsərlərdə işlənmə xüsusiyyətləri, onların üslubi imkanları və roludur.

**Tədqiqat işinin məqsəd və vəzifələri.** Təqdim olunan tədqiqat işinin əsas məqsədi ingilis və Azərbaycan dillərində mövcud olan onomastik vahidlərin bədii əsərlərdə üslubi xüsusiyyətlərinin və rolunun müəyyənləşdirilməsidir. Tədqiqat işinin vəzifələrinə isə aşağıdakılar daxildir:

- İngilis və Azərbaycan dillərində mövcud olan onomastik vahidləri tədqiq edən bir sıra dilçilərin mülahizələrinin, elmi materiallarının nəzərdən keçirilməsi və dəyərləndirilməsi;
- hər iki dildə mövcud olan onomastik vahidlərin təsnifatının verilməsi;
- hər iki dildə mövcud olan onomastik vahidlərin etimoloji xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi;
- ingilis və Azərbaycan dillərində işlənən onomastik vahidlərin müqayisəli şəkildə təsnifatının verilməsi;
- hər iki dildə işlənən hidronimlərin leksik-semantik xüsusiyyətlərinə görə qruplaşdırılması;
- hər iki dildə işlənən zoonimlərin işlənmə xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi;
- ingilis və Azərbaycan dillərində mövcud olan onomastik vahidlərin üslubi xüsusiyyətlərinin araşdırılması;
- hər iki dildə işlənən onomastik vahidlərin bədii ədəbiyyatda oynadığı rolun və işlənmə funksiyalarının öyrənilməsi.

**Tədqiqatın elmi yeniliyi.** Tədqiqat işinin elmi yeniliyi barəsində onu qeyd etmək olar ki, onomastik vahidlər hər iki dildə müqayisəli şəkildə araşdırılmışdır. İngilis və Azərbaycan dillərindəki materiallar əsasında hazırlanan bu tədqiqat işində hər iki dildə olan onomastik vahidlərə eyni dərəcədə diqqət ayrılmış, onların etimoloji və funksional-işlənmə xüsusiyyətləri tədqiq edilmişdir. Bundan əlavə, dilçilikdə yeni sahələrdən bir hesab olunan poetik onomastikaya xüsusi diqqətin ayrılması, hər iki dilin materialları əsasında, bir sıra yazıçıların əsərlərindən istifadə edərək onomastik vahidlərin üslubi cəhətdən öyrənilməsi və araşdırılması tədqiqat işinin elmi yeniliyini əsaslandırır.

**Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti.** İngilis və Azərbaycan dillərində mövcud olan onomastik vahidlərin tərkibindəki komponentlərə görə təsnifatının verilməsi, antroponimlərin və hidronimlərin etimoloji xüsusiyyətlərinin araşdırılması, eyni zamanda onların qruplaşdırılması, zoonimlərin məna çalarlığı əsasında təsnifinin

araşdırılması, adqoyma əsnasında hansı faktorların rol oynaması barəsində məlumatın verilməsi, hər iki dildə bədii ədəbiyyatdan istifadə edərək əsərlərdə onomastik vahidlərin üslubi cəhətdən işlənmə xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi, həmçinin onların poeziyada mövqeyinin araşdırılması tədqiqat işinin elmi əhəmiyyətini təşkil edir.

Tədqiqat işinin praktik əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, burada öz əksini tapmış məlumatlar və faktlar gələcək elmi məqalə və tədqiqat işlərinin hazırlanması üçün bir mənbə rolunu oynaya bilər. Eyni zamanda, bədii ədəbiyyatdan götürülən nümunələrdə işlənən xüsusi adların – onomastik vahidlərin xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi və yazıçının hansı amili əsas tutaraq canlandırıdığı obraza ad verməsi ilə bağlı araşdırmaları özündə əks etdirən bu tədqiqat işindəki məlumatlar digər araşdırmalar üçün praktik əhəmiyyət kəsb edə bilər.

**Tədqiqat işinin nəzəri metodoloji bazası.** Bu dissertasiya işinin yerinə yetirilməsi üçün istifadə olunan ingilis və Azərbaycan dillərindəki müxtəlif elmi və bədii ədəbiyyatlar, məqalələr və lüğətlər tədqiqat işinin nəzəri bazasını təşkil edir.

Tədqiqat işinin obyektinin dərinədən dərk edilməsi, eyni zamanda izah edilməsi üçün bir çox yanaşma üsulu mövcuddur. Yerinə yetirilən bu tədqiqat işində qarşıya qoyulmuş problemin öyrənilməsində müşahidə, müqayisəli-tutuşdurma, etimoloji, təhlil və nəticə çıxarılması kimi bir sıra metodlardan istifadə edilmişdir.

**Tədqiqat işinin aprobasiyası.** Tədqiqat Azərbaycan Dillər Universitetinin Filologiya fakültəsi nəzdindəki İngilis dilinin leksikologiyası və üslubiyyatı kafedrasında yerinə yetirilib. Dissertasiya ilə bağlı bir məqalə çap edilmiş, biri isə çapdadır.

**Dissertasiyanın strukturu.** Dissertasiya işinin strukturu girişdən, iki fəsil və altı yarımfəsildən, nəticədən və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Birinci fəsildə dörd yarımfəsil, ikinci fəsildə isə iki yarımfəsil vardır.

Birinci fəsil “İngilis və Azərbaycan dillərində onomastik vahidlər və onların təsnifi” adlanır. Bu fəsildə ingilis və Azərbaycan dillərinin onomastik sistemindən bəhs

edilir, onomastik vahidlərin təsnifatı barəsində məlumat verilir. Onomastik sistemə daxil olan onomastik vahidlər çoxsaylı olduğundan bu fəsildə, əsasən, antroponimlər, hidronimlər və zoonimlərdən bəhs edilmişdir. Onların etimoloji xüsusiyyətləri, qruplaşdırılması barəsində məlumat verilmiş, işlənmə xüsusiyyətlərinin əsaslandırılması üçün nümunələr təqdim edilmişdir.

İkinci fəsil “İngilis və Azərbaycan dillərində onomastik vahidlərin üslubi imkanları” adlanır. Bədii ədəbiyyatda – istər nəzm, istərsə də nəsr əsərlərində müxtəlif növ onomastik vahidlərə rast gəlmək mümkündür. Bu fəsildə bədii ədəbiyyatda işlənən onomastik vahidlərin – antroponimlərin, hidronim, zoonimlərin işlənmə xüsusiyyətləri, onların nəsr və nəzm əsərlərində daşdığı funksiya, əsərə verdiyi üslubi çalarların araşdırılması yer alır.

Nəticə hissəsində hər bir fəsildə aparılan araşdırmaların yekun müddəaları, ingilis və Azərbaycan dillərindəki materialların müqayisəsi əsasında əldə olunan nəticələr öz əksini tapmışdır.

## I FƏSİL

# İNGİLİS VƏ AZƏRBAYCAN DİLLƏRİNDƏ ONOMASTİK VAHİDLƏR VƏ ONLARIN TƏSNİFİ

### 1.1. İngilis və Azərbaycan dillərində onomastika və onomalogiya

Dildə hər bir şeyin öz adı var. Canlı varlıqlardan tutmuş cansız varlıqlara kimi hər bir şey adlandırılıb. Bura, eyni zamanda əşyalar, hadisələr, müxtəlif obyekt adları daxildir. Adlar vasitəsilə biz əşyaları, varlıqları, hadisələri bir-birindən fərqləndiririk. Adlar dilin lüğət tərkibini təşkil edir ki, bura daxil olan sözləri də “*ümumi*” və “*xüsusi*” olmaqla iki yerə ayırmaq olar. Ümumi adlara dağ, meşə, sarı, bənövşəyi, yazmaq, oxumaq və başqa sözlər aiddir. Bunlar əşya və ya varlıq, əlamət, hərəkət bildirən adlardır. Xüsusi adlara nümunə kimi ingilis dilində isə *Jane, Kate, Edward, Pennsylvania, Boston* və.s, Azərbaycan dilində *Aygün, Tural, Qəbələ, Tovuz, Göygöl, Xanbulan* və s. kimi şəxs, yer, məkan və başqa adları göstərmək olar. Ümumilikdə, dildə mövcud olan xüsusi adlar hamısı birlikdə onomastikanı təşkil edir. Onomastika geniş və dar mənada işlənə bilər. Geniş mənada hər hansı bir ölkənin və ya qitənin onomastikası başa düşülür. Dar mənada isə hər hansı bir rayonda və ya kənddə istifadə olunan onomastika nəzərdə tutulur.

Onomastika haqqında geniş məlumat verməzdən əvvəl, adın tərfi barəsində bir neçə fikri qeyd etmək olar. Bununla bağlı müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. Soyadların mənşəyinin və yer adlarının tədqiqi ilə məşğul olan tarixçi Corc Redmonds (George Redmonds) adlar haqqında belə bir mülahizə irəli sürür: “Ad şəxs, heyvan, məkan, hər hansı bir varlıq və ya əşyanı adlandırmaq üçün istifadə edilən xüsusi sözlərdir. Onların hər birinin mənası var. Bir çox hallarda məna adın tarixi köklərində gizli qalır, qalan hallarda isə bunu açıq-aydın görmək olur.” [36]

Onomastika termininin özünə gəlcə isə, onu qeyd etmək olar ki, “onoma” yunan sözüdür və *ad* deməkdir. Bir sözlə, onomastika xüsusi adların tədqiqi ilə məşğul olur. Amerikalı dilşünas və toponimik Vilyam Brayt (William Bright) qeyd edir ki, bu

tədqiqat linqvistika, tarix, fəlsəfə, etnoqrafiya, filologiya və ya bu kimi digər sahələrin tərkib hissəsi kimi aparılır. Bundan əlavə, o, “*ad*” termini haqqında öz fikirlərində bildirir ki, ətrafımızda olan, demək olar ki, hər şeyə istinad etmək üçün adlardan istifadə edirik. Məsələn, alma bir meyvənin adıdır. Nümunədən də göründüyü kimi “*ad*” sözünün özü “*isim*” sözü ilə demək olar ki, sinonimdir. [23] Adlar haqqında Sesili Klarkın (Cecily Clark) da maraqlı fikirləri var. O qeyd edir ki, xüsusi adlar mənası olmayan sözlərdir. Onların heç bir mənası yoxdur, çünki öz mənalərini itiriblər.

Vilyam Brayt xüsusi adların müəyyənləşdirilməsinin heç də asan bir proses olmadığını bildirir. İngilis dilində bu cür sözlər yazıda baş hərfi böyük şəkildə yazılır, lakin biz bu qaydanı təbii olaraq, şifahi danışığa adi edə bilmirik. Xüsusi adlara xas olan digər bir xarakterik cəhət kimi o qeyd oluna bilər ki, ingilis dilində xüsusi adlar nə qeyri-müəyyən, nə də ki müəyyən artiklla işlədilmir. Bununla yanaşı, çox vaxt xüsusi adlar “şəxs adları” kimi dəyərləndirilir, lakin Sesili Klark bu fikrin doğru olmadığını vurğulayır. Belə ki, xüsusi adlar heç də hər zaman şəxsi ifadə etmir.

Rus alimi Superanskaya xüsusi adlardan bəhs edərkən, onların üç əsas fərqləndirici xüsusiyyətini vurğulayır:

- Xüsusi ad tək bir obyektə və ya varlığa verilir;
- Bu obyekt və ya varlıq həmin ona verilən ad vasitəsilə digər obyekt və ya varlıqlardan fərqləndirilir;
- Adla məfhum arasında birbaşa əlaqə yoxdur.

Ad termini özündə xüsusi adlarla yanaşı, digər ümumi kateqoriya olan ümumi adları da ehtiva edir. Brayt xüsusi adların iki əsas növünün olduğunu qeyd edir. Bunlar şəxs adları və ya antroponimlər, yer-məkan adları və ya toponimlərdir. Bu iki əsas kateqoriyadan əlavə, digər növlər də mövcuddur. Etnonimlər milliyətlərə və ya etnik qruplara, glottonimlər dillərə aid edilir.

Xüsusi adların müxtəlif aspektlərdə öyrənilməsində onomastika mühüm rol oynayır. Rus alimi A.V. Superanskaya onomastik tədqiqatlar barəsində yazarkən qeyd edir ki, struktur və müqayisəli-tarixi üsullardan istifadə oluna bilər, bunlar da öz

növbəsində sinxronik və diaxronik planlarda aparılır. Bura ümumi (qlobal), məkani (areal), regional (məhəlli) onomastik tədqiqatlar daxildir.

Bundan əlavə A.V.Superanskaya qeyd edir ki, ümumi və ya qlobal onomastika ümumdil universalilər ilə paralelizm təşkil edən, buna baxmayaraq ümumdil universalilərə tam uyğun gəlməyən onomastik universaliləri araşdırır və onlara xas olan ümumi qanunauyğunluqları tədqiq edir. Burada müxtəlif xalqların və ölkələrin xüsusi adlarının tipoloji oxşarlığı ilə mənsub olduqları dildən asılılığı əsas götürülmür. Ümumi onomastik tədqiqatların nəticələrindən dilçilərlə yanaşı, etnoqraflar, tarixçilər də yararlanırlar. Ümumi və ya qlobal onomastika onomastikanın nəzəriyyəsi hesab olunur. [1, s.178]

Bununla yanaşı, Superanskayanın areal onomastika haqqındakı fikirləri də maraqlıdır. Areal onomastika dialektoloji areallarla, əsasən bir-birinə uyğun gəlməyən müəyyən onomastik hadisələr areallarını tədqiq edir. Eyni zamanda, müasir dövrdən əvvəlki dövrə aid olan dövrün dil mənzərəsini verməyə çalışır. Məkani və ya areal onomastikanı tarixi onomastika da adlandırırlar. [1, s.178]

Məhəlli və ya regional onomastika hər hansı bir ərazinin adlarını özündə birləşdirir və onları bir sistem kimi öyrənir. Bu barədə Superanskaya öz fikirlərinin bildirərək qeyd edir: “Regional onomastika onomastik sistemləri müəyənləşdirir. Sistem, artıq mövcud olan adların qavranılması kimi, yenilərinin yaranmasına da müəyyən dərəcədə təsir göstərir. Hər bir tarixi dövrdə sistem daxili tarazlığa və onu təşkil edən tərkib hissələrinin qarşılıqlı surətdə şərtləndirilən “sərvətlərinə” malik olur. Eyni zamanda sistem fasiləsiz olaraq dəyişir, bir şəkildən başqa bir şəkllə keçir. Həmin ərazinin əhalisinin etnik və dil tərkibi, ideoloji, eyni zamanda siyasi təsirlər və s. dəyişdikdə bu proseslər xüsusilə güclənir.” [1, s.178-179] Regional onomastikaya təsviri onomastika adı da verilir.

Onomastikanın tədqiqat dairəsi çoxşaxəli və genişdir. Rus alimi Superanskaya onomastik tədqiqatların aşağıdakı aspektlərini vurğulayır:

*Nəzəri onomastika* – onomastik sistemlərin ümumi qanunauyğunluqlarını və onların inkişafını tədqiq edir;

*Tətbiqi onomastika* – adqoyma və nitqdə adların işlənməsi, adqoyma və addəyişmə ilə bağlı problemlərin araşdırılmasını əhatə edir;

*Təsviri onomastika* – onomastik tədqiqatların əsasını təşkil edərək, onomastik materialın filoloji təhlilini və linqvistik izahını verir;

*Tarixi onomastika* – adların yaranma tarixini və müxtəlif dövrlərdə keçdiyi inkişaf dövrünü tədqiq edir;

*Etnik onomastika* – etnik qruplara məxsus adların yaranması, onların tarixinin öyrənilməsi, etnonimlərin digər növ onomastik vahidlərlə əlaqəsi və inkişafını əhatə edir;

*Poetik onomastika* – bədii ədəbiyyatda rast gəlinən onomastik vahidlərin tədqiqini əhatə edir, onomastik vahidlərin bədii əsərlərdəki üslubi xüsusiyyətlərini araşdırır.

Onomastikadan bəhs edən dilçilik şöbəsi onomalogiya adlanır. Onomalogiya dilçilikdə prioritet istiqamətlərdən biri hesab olunur və diqqəti cəlb etməklə mühüm elmi-tədqiqat sahələrindən birinə çevrilməyə də nail olmuşdur. Dilin lüğət tərkibində mövcud olan xüsusi sözlərin məcmusuna *onomastika* deyilir. Həmin bu sözlərdən bəhs edən dilçilik şöbəsi isə *onomalogiya* adlanır. Onomalogiya sözü “onoma” – ad, “loqos” – təlim sözlərinin birləşməsindən yaranmışdır və *ad haqqında elm* deməkdir. Onomalogiya xüsusi sözlərin yaranma qanunauyğunluqlarından, onların dildə işlənmə məqamlarından bəhs edir və eyni zamanda dilçiliyin digər, semasiologiya, fonetika, leksikologiya, bu və ya digər şöbələri ilə birbaşa əlaqədədir.

Onomalogiyanın tədqiqat obyektinə aşağıdakılar aid edilə bilər [14, c.I, s.283]:

- Dilin leksikasındakı xüsusi sözlərin müxtəlif cəhətlərinin araşdırılması;
- Xüsusi sözlərin mənşəyini, dil mənsubunun müəyyənləşdirilməsi;

- Xüsusi sözlərin struktur cəhətlərini, yaranma yollarını, semantikasını, dildəki üslubi çalarlarını və başqa cəhətlərinin öyrənilməsi.

Onomastikanın tədqiqat dairəsi geniş olduğundan onun qarşısında bir sıra mühüm məsələlər durur və bu məsələlərin həll edilməsi böyük əhəmiyyətə malikdir. Alman dilşünas A.Bax bura *lingvistik* (adların etimologiyası, fonetikasi, söz düzəltmə və söz dəyişməsi, sintaksisi ilə bağlı məsələlər), *tarixi* (ad və ad qruplarının tarixi yaşı, adların təşəkkül tapmasına təkan verən faktorların tədqiqi ilə bağlı məsələlər), *coğrafi* (adların ərazi üzrə yayılması və bununla bağlı səbəblərin tədqiqinə dair məsələlər), *sosioloji* (adların təşəkkül tapmasında müxtəlif sosial qrupların təsiri ilə bağlı məsələlər) və *psixoloji* (adların formalaşmasında mənəvi faktorlar və ad daşıyan şəxsin ada qarşı olan münasibətini müəyyənləşdirilməsi ilə bağlı məsələlər) məsələləri aid edir.

İngilis dilində onomastik tədqiqatlarla bağlı bir sıra, çoxşaxəli istiqamət vardır ki, onların əsasında araşdırmalar aparılır. Bunlara aşağıdakılar aid edilə bilər [24, s.337-338]:

- “Semantik” diferensial araşdırma dedikdə, adların, xüsusilə də şəxs adlarının (bura daxil edilən şəxs adları eyni fərdə aid edilə bilər; məsələn, *Will, Wills, Willie, Bill.*) konnotativ və affektiv fərqlərinin sosial-psixoloji tədqiqi başa düşülür;
- Şəxs dünyaya gələrkən ona verilən adın (məsələn, *Demelza, Norman, Gary* və başqaları) ilk dəfə harada, nə zaman və kimlər tərəfindən istifadə edilməsi ilə bağlı aparılan araşdırmalar tədqiqatın digər istiqamətidir. Bu cür tədqiqatın nəticələrini iri lüğətlərdə tapmaq olar;
- Adqoyma zamanı verilən şəxs adlarının istifadəsindəki artıb-azalmaya dair statistikanı müəyyənləşdirən tədqiqatlar digər bir istiqamətdir. Bu istiqamət üzrə çox ciddi araşdırmalar aparılmış və materiallar toplanmışdır;

- Ailə tarixinin araşdırılmasına dair aparılan tədqiqatlara adın fərdi şəkildə tədqiq edilməsi də aid edilir. Burada adın özü ilə yanaşı, onun tarixi daşıyıcıları da araşdırılır;
- Müəyyən kateqoriyalar üzrə adların leksik və morfoloji xüsusiyyətlərinin yaranmasına dair aparılan tədqiqatlar əvvəllər daha az linqvistik maraq doğurmuşdur. Bura gözəllik salonlarına, ev heyvanlarına verilən adları aid etmək olar;
- Yer adlarının tədqiqinə dair araşdırmalar;
- Küçə adlarının tədqiqinə dair araşdırmalar;
- Poetik onomastikaya dair araşdırmalar; məsələn, yazıçının əsərdə obrazlara verilən adlara olan münasibəti, obraza həmin adı verməsinin səbəbləri və s.

Azərbaycan dilində onomalogiyanın təşəkkül tapması akademik Afad Qurbanovun adı ilə bağlıdır və onun banisi sayılır. Onun onomastika ilə bağlı bir sıra dəyərli fikirləri mövcuddur. O, onomastik vahidlərin sosial işarələr olduğunu vurğulayırdı və onların tədqiqinin mühüm olduğunu qeyd edirdi. Onomastik vahidlər ictimai-tarixi inkişafın məhsulu kimi ortaya çıxdığından onların düzgün bilmək ümumilikdə insanın ümumi mədəniyyətinə bilavasitə təsir göstərən vasitə kimi dəyərləndirilir. Hər hansı bir dilin lüğət tərkibinin xarakteristikasını verən zaman da məhz elə onomastik vahidlərin tədqiqinə üz tutulur, çünki onomastikaya daxil edilən hər bir vahid dilin lüğət tərkibinin üzvünə çevrilir. Dilin lüğət tərkibinə daxil olaraq, digər vahidlər kimi daxil olduğu dilin ümumi qanunauyğunluqlarına tabe olur.

Hər bir dilin ümumi leksik sistemində onomastik leksika əhəmiyyətli rol oynayır. Onomastik leksikaya daxil olan vahidlər öz fərqləndirici xüsusiyyətlərinə görə müxtəlif sistem və yarım sistemlərə bölünürlər. Onomastik sistemə toponimlər (yer adları), antroponimlər (şəxs adları), etnonimlər (xalqların, millətlərin, qəbilə və etnik birliklərin adları), zoonimlər (heyvanlara və quşlara verilən adlar), hidronimlər (su, göl, bulaq, çay, dəniz, okean və başqa su hövzələrinin adları), kosmonimlər (səma cismlərinin adları), ktematonimlər (elm, texnika, maddi-mədəniyyət əsərləri,

təşkilatların və inzibati idarələrin adları) və başqaları daxildir, eyni zamanda onların yaranma yolları, səciyyəvi struktur əlamətləri və başqa aspektləri də bura aid edilir. Bu təsnifat mənə və məzmun əsasında aparılır.

Azərbaycan ədəbi dilindəki xüsusi sözlər, yəni onomastik vahidlər quruluşuna görə iki qrupa ayırmaq olar. Bura əsli və düzəltmə quruluş formaları daxildir. Əsli xüsusi sözlər bir kökdən ibarət olur. Kökə müxtəlif şəkilçilərin artırılması ilə düzəltmə xüsusi sözlər yaranır. Düzəltmə xüsusi sözləri də iki qrupa bölmək olar. Bunlar sadə düzəltmə xüsusi sözlər və mürəkkəb yolla əmələ gələn xüsusi sözlərdir. Əsli xüsusi sözlərə nümunə kimi *Şuşa*, *Qax* və s, sadə düzəltmə xüsusi sözlərə *Saatlı*, *Muğan* və başqalarını göstərmək olar. Mürəkkəb yolla düzələn xüsusi sözlərdə iki və ya daha artıq söz kökü iştirak edir. Bu qrupa misal kimi *Hacıqabul*, *Dərələyəz* və başqa xüsusi sözləri misal göstərmək olar. [14, c.I, s.284] Onu da qeyd etmək olar ki, mürəkkəb xüsusi sözlər təyini söz birləşmələri (I, II, III növ təyini söz birləşmələri) əsasında da formalaşır.

Onomastik vahidlər tərkibindəki komponentlərin sayına görə də bir-birindən fərqlənir. Bura birkomponentli, ikikomponentli, üçkomponentli xüsusi sözlər daxildir.

İngilis və Azərbaycan dilindəki nümunələrə nəzər yetirək:

- Birkomponentli – *Coleme*, *Bungay*, *Boshom*, *Roose*, *Scales*...  
*Kür*, *Bakı*, *Quba*, *Fidan*, *Nehrəm*, *Ramin*, *Göylər*, *Araz*...
- İkiikomponentli – *Baycliff*, *Blawith*, *Grizedale*, *Pennington*, *Rampside*, *Woodland*, *Haverthwaite*...  
*Ağdərə*, *Ağdam*, *Sarıqamış*, *Qarabağlar*, *Daşkəsən*, *İstisu*, *Çaykənd*, *Neftçala*, *Ağaverdi*, *Həsənqulu*...
- Üçkomponentli – *Berwick-upon-Tweed*, *Woolfardisworthy*, *Aldingham*, *Claughton-on-Brock*...  
*Məmmədquluzadə*, *Ağarəhimoba*, *Böyük Qaramurad*, *Azad Qaraqoyunlu*... [12, c.I, s.23-24]

## 1.2. İngilis və Azərbaycan antroponimlərinin etimoloji xüsusiyyətləri və təsnifi

Onomastikanın tarixi, ümumi və təsviri onomastika kimi üç müxtəlif sahəsi vardır ki, bunların hər biri özündə bir sıra şöbələri ehtiva edir. Bura toponimika, zoonimika, kosmonimika və başqa şöbələr daxildir. Onlardan biri də insan adlarını öyrənən antroponimikadır. Antroponimika termini yunan dilində “*antropos*” – “*insan*”, “*onuma*” – “*ad*” sözlərinin birləşməsindən əmələ gəlmişdir və insan adları haqqında elmdir. İnsan adları özü müxtəlif tərkib hissəlidir. Bura ad (personim), soyad və ya фамилия (anxistronim) və ata adı (patronim) daxildir. Ad, фамилия və ata adından başqa bura təxəllüslər, ləqəblər və titulları da əlavə etmək olar.

Tarix boyu hər bir xalq təşəkkül dövrü keçmişdir və təşəkkül tapdığı zamandan etibarən öz antroponimik sistemini yaratmışdır. Xalqın dünyagörüşünü özündə əks etdirən antroponimik sistemin tərkibi rəngarəngdir. Bura daxil olan hər bir ünsür müəyyən dərəcədə xalqın ümumi düşüncəsini, dünyagörüşünü, ənənələrini, dini və ictimai-siyasi görüşlərini, mədəni-tarixi cəhətlərini və eyni zamanda başqa əlamətləri özündə ehtiva edir.

Antroponimlərin iki formada təzahür etdiyini müşahidə etmək mümkündür. Bunlar aşağıdakılardır:

- Əsas adlar;
- Köməkçi adlar.

Əsas adlar başlıca adlar hesab olunur ki, bura ad (şəxs adı), фамилия və ata adı aid edilir. Şəxs adı insanları bir-birindən fərqləndirmək üçün istifadə edilən sözlərdir. Şəxs adı, idionim də adlanır ki, hələ qədim dövrdə meydana gəlmiş və zamanla təşəkkül dövrü keçmişdir. Şəxs adları hər bir xalqın tarixində mühüm əhəmiyyətə malikdir. Şəxs adları belə qruplaşdırıla bilər: kişi adları, qadın adları və həm kişilərin, həm də qadınların müştərək işlədə bildiyi adlar.

İngilis və Azərbaycan dilindəki nümunələrə nəzər yetirək:

- Kişi adları – *Aldercy, Alcot, Alfred, Baxter, Beldon, Calder, Clinton, Dallin, Darrel, Emerson, Harman, Tomkin...*  
*Aydın, Azər, Azad, Bəhram, Cavad, Cavid, Eldar, Etibar, İlqar, İzzət, Mahir, Mehman, Kənan...*
- Qadın adları – *Audrey, Ashley, Carling, Columbia, Daralis, Edsel, Ena, Harva, Hazel, Trudy...*  
*Aybəniz, Bənövşə, Cəmalə, Dilşad, Əminə, Firuzə, Gülər, Gülay, İradə, Natəvan, Nübar, Qönçə...*
- Həm kişilərin, həm də qadınların müştərək işlədə bildiyi adlar – *Aiden, Ainsley, Alex, Ashton, Clay, Darby, Ellery, Hudson, Rowan, Sutton, Tori, Tory...*  
*Arzu, Almaz, Bülbül, Ziyafət, Yavər, Kifayət, Səxavət, Seyran, Tərlan, Pərvin, Şərəf...* [13, c.II, s.33-34]

Hər bir fərd şəxsi ada sahib olduğu kimi fəmiiliyaya da sahibdir. Fəmiiliya – *familia* latın sözüdür. Bu söz qədim dövrlərdə indi ifadə etdiyi mənada işlənməmişdir. Qədim romalıların dilində *famulis (famulus)* dedikdə “ev qulu”, *familia (familia)* dedikdə isə müəyyən sahibkara məxsus qulların cəmi mənası başa düşülür. [13, c.II, s.69] Hazırkı dövrdə fəmiiliya başqa mənada istifadə olunur. Fəmiiliya şəxsin mənsub olduğu nəslə verilən addır və nəsilədən-nəslə keçir. Fəmiiliya sayəsində bir nəslə mənsub olan şəxs digərinə mənsub olan şəxsdən fərqlənir və eyni zamanda tarixən nəslin daşdığı adı mühafizə etmiş olur.

Ata adı şəxsin mənsub olduğu ailədə ailə başçısının adından gəlir. Müxtəlif dillərin antroponimik modeli bir-birindən fərqlənə bilər və ata adı işlənməyə də bilər.

Azərbaycan ədəbi dilinin antroponimik modelində əsas adlara daxil olan üç komponent də işlədilir. Məsələn, *Tural Səməd oğlu Abbasov*. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu model, təbii olaraq, bütün dillərdə eyni deyil, çünki xalqlar müxtəlif mədəniyyətlərə, adət-ənənələrə sahibdirlər.

İngilis dilinin antroponimik modelinə baxdıqda burada da üç komponentin olduğunu görmək olar: first given name, middle given name(s), family name – *Jack Samuel Adams*. Burada ilk öncə, ad gəlir. Bu ad şəxsin dünyaya gəldiyi zaman ona verilən addır və hər zaman familiyadan əvvəl işlənir. Daha sonra ikinci ad gəlir. Gündəlik həyatda ikinci ad istifadə olunmaya da bilər, bu ad hər zaman adla familiya arasında durur. Familiya da şəxsin öz valideynlərindən aldığı addır. Bu antroponimik model, təbii olaraq, zamanla öz formasını dəyişmişdir, əvvəl belə olmamışdır. Hələ on səkkizinci əsrin sonundan etibarən anadan olan körpələrə, xüsusilə də oğlan uşaqlarına, iki adın verilməsi adi hal kimi qəbul olunmağa başlanmışdır. Ondan əvvəlki zamanlarda şəxsin birdən çox ad istifadə etməsi demək olar ki, qeyri-adi hal hesab edilirdi. On səkkizinci əsrin əvvəllərində *Mary Jane, Sarah Jane, Anna Maria* kimi qadın adlarına rast gəlinirdi. Etimologiyasına görə fərqli olsalar belə, bu cür adlar tək bir ad kimi qəbul olunurdu və daşıyıcıya müraciət edərkən ikisi də istifadə edilirdi. On doqquzuncu əsrdə isə adın bu cür işlənməsi bir qədər stereotipləşdi və az istifadə olunmağa başlandı. Müasir dövrdə uşağa birdən çox adın verilməsini onunla əsaslandırırlar ki, uşaq ona verilən birinci adı bəyənməsə, ikincidən istifadə edə bilər.

Şəxs adlarından bəhs edərkən *zooleksemlər*, yəni heyvan və quş adları əsasında formalaşan antroponimlər xüsusi maraq doğurur. İnsanlar hər zaman heyvanların gözəlliyinə, sürətinə, gücünə heyranlıqla yanaşmışlar və bir növ həmin bu müsbət xüsusiyyətləri özlərində də görmək istəmişlər. Buna görə zamanla heyvanlar adları insan adları kimi də işlənməyə başlanmışdır. İngilis dilində, o cümlədən, Azərbaycan dilində bu cür şəxs adlarına tez-tez rast gəlinir. Zooantroponimləri iki qrupa bölmək olar: 1) heyvan adları əsasında yaranan antroponimlər; 2) ornitonimlər, yəni quş adları əsasında yaranan antroponimlər.

İngilis dilindəki aşağıdakı nümunələrə nəzər yetirək:

*Colt* – atın balasına verilən addan ilhamlanaraq istifadə edilən kişi adıdır;

*Pike* – güclü və sürətli balıq növünü adıdır, kişi adı kimi istifadə edilir;

*Crane* – uzun boyun və ayaqları olan iri quş cinsinin adıdır;

*Corvus* – latın dilindən götürülmüşdür və mənası “qarğa” deməkdir.

*Bran* – kelt dilindən götürülmüşdür, bu adın da mənası “qarğa” deməkdir. *Branwen* və *Branok* adlarının qısaldılmış forması kimi də istifadə olunur.

*Colm* – İrland dilindən götürülüb və mənası “göyərçin” deməkdir. *Colman* adının qısaldılmış forması kimi də işlənir və eyni mənanı ifadə edir.

*Ava* – latın dilində “*avis*” sözündən götürülüb və mənası “quş” deməkdir. Qadın adı kimi istifadə edilir.

*Tiger* – cəngəlliyin kralı hesab edilən pələngin adından götürülmüşdür və kişi adı kimi istifadə edilir.

*Tod* – qədim ingilis adıdır və “*tülkü*” deməkdir. Öz hərəkətlərində və zəkasında iti olan mənasını ifadə edir.

*Catherine* – bir çox insan bu adı pişik adı ilə əlaqələndirir. Əslində bu adın mənası “*saf*”, “*təmiz*” deməkdir və latın dilindən götürülmüşdür.

Zooleksem mənşəli antroponimlər bütün dillərdə mövcuddur. Azərbaycan dilində də zooantroponimlər geniş yayılmışdır və xüsusi bir qrupu təşkil edir. Zooantroponimlər təsadüfi şəkildə seçilmir, belə ki, hər zooleksem antroponimə çevrilə bilmir. Azərbaycan dilində zooleksemilər zəriflik, gözəllik, cəsurluq, qorxmazlıq, mərdlik, cəldlik kimi bu və ya digər müsbət xüsusiyyətlərə görə seçilir. Aşağıdakı nümunələrə nəzər yetirək:

*Aslan, Bəbir, Şiraslan, Şirzad, Maral, Ceyran, Ahu* və s. Bunlar zoonim əsasında yaranan antroponimlərdir.

Dilimizdə şahin, toğrul, şahbaz, laçın, bülbül və s. kimi quş adları əsasında xeyli sayda antroponim formalaşmışdır. Aşağıdakı nümunələrə nəzər yetirək:

- Kişi adları – *Şahbaz, Toğrul, Səməndər, Şahin...*
- Qadın adları – *Humay, Durna, Sona, Qumru, Turan, Tutu, Kəklik, Göyərçin, Tovuz...*

- Həm kişi, həm də qadınların müştərək işlədə bildiyi adlar – *Bülbül, Laçın, Tərlan...*

*Ceyran* – Azərbaycan təbiətini ceyransız təsəvvür etmək çətinidir. Bu alagözlü, mülayim rəftarlı çöllər gözəli hər zaman xalqımız tərəfindən sevilmişdir, ona güllə atmaq belə günah sayılmışdır. Ceyran gözəllik rəmzi hesab edilir. Ceyrana ərəblər “qəzalə”, farslar “ahu” deyirlər. “Ceyran” isə xalis azərbaycancadır. “An” şəkilçisi canlılıq bildirir. “Ceyr” isə “cüyür”lə, o da öz növbəsində çox güman ki, “cüyür, cüyürmək”lə əlaqəlidir. [68, s.252]

*Kəklik* – Kəklik dedikdə, aşağıdakı xalq mahnısı yada düşür:

“*Kəklik, kəklik, gəl ovla məni,*  
Dağa-daşa sal, qovla məni,  
Gecə-gecə al qoynuna, yat,  
Gündüz-gündüz buxovla məni”.

Buradakı kəklik təbii olaraq, quş deyil. Qayalarda yurd salan xırda, qəşəng və cəld kəklik ilə incə, yaraşıqlı, zirək cavan qız arasında bir oxşarlıq vardır. Elə buna görədir ki, bu quş adı qız adına çevrilmişdir. [68, s.118]

Antroponimik kateqoriyalar sırasında köməkçi adlar da özünəməxsus yer tutur. Bura, əsasən, təxəllüs, ləqəb və titullar aid edilir. Bu adlar şəxsin həyatında və ya yaradıcılığında baş verən müəyyən dəyişikliklər nəticəsində əldə oluna bilər. Bu zaman köməkçi adlar əsas adlarla bircə və ya təklikdə də işləyə bilər. Bir növ köməkçi ad əsas adı əvəzləyir. Buna misal olaraq, “Alisa Möcüzələr Ölkəsində” əsəri ilə tanınan, ingilis yazıçısı Luis Kerrolu (Lewis Carroll) göstərmək olar. O, uşaq ədəbiyyatı yazıçısı, roman yazıçısı, riyaziyyatçı, məntiqşünas, filosof olmuşdur. Onun əsl adı Çarlz Lyutvic Docsondur (Charles Lutwidge Dodgson). Çarlz təxəllüsünü özü seçməmişdir. O, öz redaktoruna seçdiyi təxəllüs siyahısını göndərir və redaktoru da *Luis Kerrol* təxəllüsünü onun üçün seçir. Çarlz çox qapalı bir şəxs idi və özünü bir növ cəmiyyətdəki insanlardan qorumaq məqsədilə əsərlərini təxəllüs ilə yazırdı. Luis

(Lewis) *Ludovicus* (*Lyutvic* adının latın dilində olan formasıdır) adının ingilis dilinə uyğunlaşdırılmış formasıdır. Kerrol latın dilində olan *Carolus* (Çarlz adı bu addan götürülmüşdür) adı ilə eynilik təşkil edir. Beləliklə, Çarlz bir növ “*Charles Lutwidge*” adını latın dilinə tərcümə etmişdir və nəticədə “*Carolus Ludovicus*” adını almışdır. Daha sonra bu adı ingilis dilinə çevirmiş (“*Carroll Lewis*”) və adların yerini dəyişərək “*Luis Kerrol*” təxəllüsünü əldə etmişdir.

Azərbaycan dilində yazıçılar tərəfindən istifadə olunan təxəllüslərə misal olaraq, orta əsrlər şərqinin ən böyük şairlərindən olan, dahi sənətkar, Azərbaycan mütəfəkkiri Nizami Gəncəvini göstərmək olar. Onun əsl adı Əbu Məhəmməd İlyas ibn Yusif şəklində verilir. Şair *Nizami Gəncəvi* təxəllüsü ilə tanınır və bu adla öz əsərlərini ərsəyə gətirmişdir. Nizami sözünün mənası «*sözləri nizamlayan, onları mirvari kimi düzən*», «*nəzmə çəkən*» deməkdir. Şair özü Gəncədə boya-başa çatdığı üçün *Gəncəvi* təxəllüsünü seçmişdir. Göründüyü kimi, burada köməkçi ad əsas adı əvəz etmiş və onun yerinə işlənmişdir. Buradan belə bir nəticə əldə etmək olar ki, köməkçi adların əsas xüsusiyyəti şəxsin müəyyən xarakterini, onun bacarıq və ya qabiliyyətini, insanlar arasında, cəmiyyətdə sahib olduğu mövqeyini, onun başlıca məşğuliyyətini ön plana çəkmək və nəzərə çarpdırmaqdır.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, təxəllüsləri yalnız yazıçılar və şairlər deyil, eyni zamanda başqa sahələrdə çalışan insanlar da istifadə edə bilər.

Köməkçi adlar sırasında ləqəblər də mühüm yer tutur. Ümumiyyətlə, ləqəblər fərdin xarici görünüşü, hər hansı xarakter və ya xüsusiyyətinə görə digər şəxslər tərəfindən verilə bilər. Peşəsindən və cəmiyyətdəki mövqeyindən asılı olmayaraq hər bir şəxsə ləqəb verilə bilər. Eyni zamanda, şəxsə verilən ləqəb müsbət və mənfi mənə kəsb edə bilər. Nizami Xudiyev “Azərbaycan antroponimlərinin təşəkkülü və inkişafı” kitabında köməkçi adlar sırasına daxil olan ləqəblər barəsində məlumat verərək, onların şəxs adları ilə olan fərqlərini göstərir:

- İlk öncə, onu qeyd etmək lazımdır ki, ləqəblər köməkçi adlardır. Şəxs adları əsas adlar qrupuna daxil edilir.

- Cəmiyyətdəki hər bir fərdin şəxsi adı var, bu, təbii haldır, lakin hər bir fərdin ləqəbi olmaya bilər.
- Ləqəblər rəsmi ad hesab edilmir, bu, o deməkdir ki, rəsmi dövlət sənədlərində əsas adlar öz əksini tapır.
- Şəxs adları şərti xarakter daşıyır, ləqəblər isə fərdin hər hansı bir xüsusiyyətinə - davranışına, zahiri görünüşünə, xarakterinə, hər hansı gördüyü bir işə görə verilir.
- Ləqəblər şəxsə anadan olduğu andan verilməyə bilər, şəxs adları isə belə deyil. Fərd dünyaya göz açdığı andan etibarən öz şəxsi adına sahib olur.
- Labüd bir haldır ki, fərd cəmiyyətdə öz şəxsi adı ilə tanınır, ləqəblər isə işlənmə dairəsinə görə şəxs adlarına nisbətən məhduddurlar.
- Şəxs adları cinsə görə kişi və qadın adlarına bölünür. Ləqəblərdə isə cinsə görə bu cür bölünmə müşahidə olunmur.

Köməkçi adlar kateqoriyasına daxil olan digər bir vahid tituldur. “Titul” termini latın mənşəlidir, mənası “fəxri ad”, “rütbə” deməkdir. Şəxsə verilən titullar fərdin cəmiyyətdəki mövqeyi ilə əlaqəlidir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, titullar zaman keçdikcə dəyişir, yenilənir və onların bəziləri müraciət formasında da işlənir. Titullar hörmət, nəzakət əlaməti olaraq, eyni zamanda şəxslər arasında tanışlığın olub-olmamasından asılı olaraq istifadə edilir.

İngilis dilində tez-tez istifadə olunan titullar sırasında müraciət üçün istifadə olunanlar çoxluq təşkil edir. Məsələn, *Mr Benjamin, Professor Elijah*. Koreya, yapon və digər dillərdən fərqli olaraq ingilis dilinin titulları çox zəngin deyil. Tez-tez rast gəlinən titullar sırasında bunları da misal göstərmək olar: *Mrs, Ms, Lady, Sir, Reverend, Coach, Captain, Your Honor*. Amerikan ingiliscəsindən fərqli olaraq, Britaniya ingiliscəsində *Mr, Mrs, Ms*, kimi hissəciklərdən sonra vergül qoyulmur.

İngilis dilindəki aşağıdakı nümunələrə nəzər yetirək:

“The *Reverend* Bond sat silently a moment, his eyes looking at *Miss Winston* with emotionless detachment.

"And it's worse than just that," Miss Winston went on, quickly. "It would be one thing if the incident were known only to those immediately concerned. But almost the entire town knows of it!"" [60, s.51]

"Mr Duffy, however, had a distaste for secrecy, and forced her to ask him to her house. *Captain Sinico* encouraged his visits, thinking that *Mr Duffy* wanted his daughter's hand in marriage". [57, s.59]

Azərbaycan dilində titullar zəngindir. Onlar iyirminci yüzilliyin əvvəllərindən etibarən müəyyən bir inkişaf yolu keçmişdir. Elə bu səbəbdəndir ki, onların bəziləri müasir Azərbaycan dilində müraciət formasında (məsələn, xanım), bəziləri isə ləqəb kimi işlənir və bu, o deməkdir ki, onlar əvvəlki mənalarını qoruyub saxlamaya bilməmişlər. Ruhanilərə verilən rütbələri ifadə edən sözlər də titul hesab olunur və bu sözlər dildə öz ilkin mənasını saxlamaqla çoxluq təşkil edir. Bir çox ədəbiyyatlarda və mətbuat orqanlarında, xüsusilə də "Molla Nəsrəddin" jurnalında bu cür köməkçi adlara rast gəlmək olar: *Məşədi Oruc, Kərbəlayi Namaz, Məşədi Nəbi, Mirzə Mövsüm ağa, Ağə Şeyx Səlim, Məşədi Sadıq, Hacı Ələsgər, Mirzə Xəlil Əfəndi, Seyid Səməd, Mirzə Cavad* və başqaları. [10, c.IX, s.29] *Ağə, Bəy, Seyid, Mirzə, Məşədi, Hacı, Kərbəlayi* və s. titullar daha çox işlənən titullar sırasındadır.

Azərbaycan dilindəki aşağıdakı nümunələrə nəzər yetirək:

"İskəndər. Ata nə xəbər?

*Hacı Həsən. Deyirlər Kərbəlayi Fətullah dirilib.*

İskəndər. Necə?

*Hacı Həsən. Deyirlər Kərbəlayi Fətullah dirilib.*

İskəndər (təəccüblə). Necə *Kərbəlayi Fətullah*.

*Hacı Həsən. Hacı Rüstəm əmivin oğlu Kərbəlayi Fətullah.*" [44, c.I, s.388]

"Mir Bağır *ağə* (girib, başmaqlarını çıxarır). Salam əleyküm.

Nazlı üzünü örtüb, qaçıb gedir.

*Kərbəlayı* Fatma xanım. Əleykəssalam. *Ağa*, buyur əyləş.

Mir Bağır *agə* oturur. İskəndər qaçır Nazlının dalınca.” [44, c.I, s.396]

“Bədii üslubda, eyni zamanda digər üslublarda müxtəlif antroponimlər işlənilir ki, onları “*real antroponimlər*” və “*bədii antroponimlər*” olmaqla iki müxtəlif qrupa ayırmaq mümkündür. Xüsusi adların ən başlıca funksiyası insanları bir-birindən fərqləndirməkdir. Məhz bu funksiyanı rəhbər tutaraq, hər bir fərdə verilən həqiqi adları birinci qrupa aid etmək olar.” [13, s.17-18]

Aşağıdakı nümunələrə nəzər yetirək:

“I never could have believed it without experience, but as *Joe* and *Biddy* became more at their cheerful ease again, I become quite gloomy”. [50, s.160]

“*Stephen* was at one end of the gallery looking *Elfride*, who stood in the midst, beginning to feel somewhat depressed by the society...”. [55, s.37]

“Bütün təbiətin canlandığı bəzəndiyi bir zamanda Azərbaycan bəylərindən birinin *Səadət* adında yeganə bir qızı sübh vaxtı günəş şərq tərəfdən doğmağa başlarkən kiçik, lakin gözəl bir evdən çıxıb, xoş bir hava ilə oxşanmaq, çiçəklərin nəşə verən ətirilərini iyləmək və quşların nəvazişli nəğmələrini dinləmək üçün səfalı bir bağa girdi”. [43, s.46]

“Belə-belə işlər var, xan! *Hacı Osmanı* neyçün bəyənmirsən? *Hacı Osman* bir təmiz, rəhmli, fəqir-füqəraya kömək edən kişidir.” [49, s.245]

Qeyri-adi və ya bədii antroponimlər yazılı və şifahi ədəbiyyatda, əsasən, bədii məqsədlər üçün istifadə edilir. Bunlara süni ad, poetik ad, bədii ad da deyilir. A.Qurbanov qeyri-adi antroponimləri təsnif edərək onları iki qrupa bölür:

- Uydurma ad;
- Əfsanəvi ad.

Uydurma adların ən çox istifadə olunduğu yer yazılı bədii ədəbiyyatdır. Əfsanəvi adlar isə xalq təfəkkürünün məhsulu hesab edilir və bu növ qeyri-adi

antroponimlər şifahi xalq ədəbiyyatında daha çox istifadə edilir. Bu adlar güclü obrazlılığa malik olur.

Real və bədii antroponimlərin özünəməxsus fərqli cəhətləri mövcuddur. Ən başlıca fərq ondan ibarətdir ki, bədii adları öz obrazlılığına və bədiiliyinə görə fərqlənir. Real adlarda mənbə kimi ümüumxalq dili, bədii adlarda isə bədii ədəbiyyat əsas götürülür. Zamanla real adlar poetikləşə, bədii ədəbiyyatda istifadə oluna bilər, lakin bədii adlar reallaşmır və gündəlik həyatda istifadə olunmur. Bədii adların işlənmə dairəsi real adlara nisbətən məhduddur, beləki, onlar yalnız yazılı və şifahi xalq ədəbiyyatında istifadə edilir. Real adlara rəsmi dövlət sənədlərində rast gəlinəndə halda, bədii adlarda bu müşahidə olunmur.

Bununla yanaşı, real və bədii adların bir sıra oxşar cəhətləri də vardır. Bunlardan biri onların hər ikisinin cəmiyyətdə olan hər bir fərdi fərqləndirmək üçün işlənmə bilmə xüsusiyyətidir. Real və bədii adlar dilin lüğət tərkibi əsasında yaranırlar.

### **1.3. İngilis və Azərbaycan hidronimlərinin etimologiyası və qruplaşdırılması**

Hər bir dilin onomastik sistemi çoxşəxslidir və bura daxil olan vahidlər müxtəlif mənalar ifadə edirlər. Onomastik sistemin tərkibinə daxil olan və su obyektlərinin adlarını bildirən onomastik vahidlər qrupuna hidronimlər deyilir. *Hidronim* termini yunan dilində “*hidro*” – “*su*”, “*onoma*” – “*ad*” sözlərinin birləşməsindən yaranmışdır və müxtəlif su obyektlərinin – dəniz, çay, göl, bulaq, nohur, arx, kəhriz, su anbarı və s. adlarını özündə ehtiva edir.

Çay, göl və başqa su hövzələrinin adlarının öyrənilməsi hər bir dilin tarixində mühüm əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, onlar qədim zamanlardan bəri xalqın təsərrüfatının və mədəniyyətinin ayrılmaz bir parçası olmuşdur. Hələ XVII əsrin məşhur alman filosofu Q.V.Leybnits qeyd edirdi ki, çay adları öz mənşəyini, öz kökünü tarixin lap dərinliklərindən götürür. Onların tədqiq edilməsi qədim zamanlarda yaşayan

insanlar haqqında əsaslı mühakimə irəli sürməyə şərait yaradır. Elə bu səbəbdəndir ki, onların araşdırılması mühüm rol oynayır. [19, s.248]

Quruluşuna görə hidronimlər bir-birindən fərqlənirlər. Hidronimlərin tərkibinə bir, iki, üç və daha çox komponent daxil ola bilər:

- *Birkomponentli*: İngilis dilində - *Thirlmere, Thames, Severn, Trent, Medway, Windermere*; Azərbaycan dilində - *Kür, Araz, Həkəri*;
- *İkikomponentli*: İngilis dilində - *Tilgate Lake, Sutton Broad, Wast Water, Loch Leven, Worthington Lakes*; Azərbaycan dilində - *Girdimançay, Quruçay, Ağçay, Əlicançay, Sinovlu çayı, Sərdar bulağı*;
- *Üçkomponentli*: İngilis dilində - *Thrapston Sailing Lake, Upper Derwent Valley, Cow Green Reservoir, Virginia Water Lake, Ormersby Little Broad*; Azərbaycan dilində - *Seyfəli dərəsi çayı, Böyük Şor gölü, Böyük ala göl*;
- *Dördkomponentli*: İngilis dilində - *Stoke Newington West Reservoir, Daventry Country Park Reservoir*; Azərbaycan dilində - *Qanlı qobu dərəsi çayı və sairə*.

Hidronimlər semantik cəhətdən də rəngarəngdirlər. Su obyektlərinin adlarında bir sıra maraqlı faktlar öz əksini tapa bilər. Məsələn, çay yataqları, müxtəlif su hövzələrinin topoqrafiyası, insanların məişət həyatında əhəmiyyətli rol oynaması haqqında məlumatlar və s. Eyni zamanda hidronimlərin tərkibindəki söz və hissəciklər müxtəlif mənalar ifadə edə bilərlər: *büyük, dar, dayaz, dərin, qızgın, parlayan, şəffaf, müqəddəs*; müxtəlif rəng adları – *qara, ağ, qırmızı*. Məsələn: ingilis dilində - *Little Yellow Lake, Black River*; Azərbaycan dilində - *Qarasu, Ağsu, Sarısu çayları, Göy göl* və başqaları.

Ümumiyyətlə, belə bir fikir irəli sürülmüşdür ki, dünya üzrə müxtəlif rəng adlarından istifadə edərək advermə ərazilər üzrə aparılır, advermə istiqamətlər üzrə aparılır. Bu fakt özünü hidronimlərdə də göstərir. Buna misal olaraq çayları göstərmək olar: şimaldan olanlara – qara, qərbdən olanlara – ağ, şərqdəkilər – mavi və cənubdan

olanlar isə qırmızı adlandırılmalıdır. Bundan əlavə, o da qeyd oluna bilər ki, hidronimlər çox formalı və mənalıdırlar. Bəzi hidronimlər özündə hətta hər hansı bir təbiət hadisəsini də əks etdirə bilirlər. [3, s.223]

Alman dilşünas alimi Qroyl hidronimlərin adlandırılması ilə bağlı on iki müxtəlif səbəb göstərir və onları üç kateqoriyada qruplaşdırır [29, s.127]:

1. Birbaşa *su* sözü və anlayışı ilə bağlı olan, onların tipik xüsusiyyətlərini (məsələn: rəng, çayda və ya göldə suyun bolluğu, çay yatağının quruluşu və s.) əsas götürərək hidronimlərə adın verilməsi;
2. Su hövzəsinin yerləşdiyi məkan və ətraf mühiti (məsələn: su axınının istiqaməti, torpaq örtüyünün xüsusiyyətləri, su hövzəsinin bitki və heyvanat aləmi və s.) əsas götürərək hidronimlərə adın verilməsi;
3. Bu kateqoriyada yer alan hidronimlərə isə adlar onların insanlar tərəfindən istifadə edilməsi əsas götürülməklə verilir (məsələn: müəyyən tarixi faktlar və yaşayış yerləri əsasında, su hövzəsinə onu ilk kəşf edən şəxsin adının verilməsi və s.).

İngilis və Azərbaycan dillərindəki nümunələrə nəzər yetirək:

*Avon* – Uels dilində “*afon*”, Britonik dilində “*abona*” sözlərinin tədricən dəyişilməsi nəticəsində yaranan çay adıdır. *Ouse* – Kelt dilində “*usso*” sözündən götürülmüşdür, çay adıdır. Hər iki sözün mənası “*su*” deməkdir.

*Wye* – çay adıdır. İngiltərə və Cənubi Uels ərazilərini bir-birindən ayırır. Kelt dilində “*weg*” sözündən götürülmüşdür və mənası “*axan su*” deməkdir.

*Dart, Darent, Derwent* – Britonik dilində “*deruenta*” sözündən götürülmüşdür və mənası “*palıd ağacının bitdiyi yer*” deməkdir.

“*Araz çayı* Azərbaycanla mənşəyinə görə ən qədim çaylardan biri hesab olunur və bu hidronimin etimologiyasına dair bir sıra maraqlı mülahizələr mövcuddur. Bu mülahizələrin birində qeyd olunur ki, *Araz* sözü türk dilləri əsasında təhlil edilmişdir və bu sözün “*su, çay*”, eyni zamanda “*böyük çay*” mənalarında işləndiyi məlum

olmuşdur. *Araz* sözü “ar” və “az” hissələrindən ibarətdir. Bu hidronim “su, çay” mənasını ifadə edən bir sıra digər hidronimlərin yaranmasında da mühüm rol oynamışdır. *Araz* hidronimi müxtəlif dilli mənbələrdə *Araks*, *Araksos*, *Arras*, *Eraxs* kimi qeyd edilir.” [3, s.208]

Hidronimlər leksik-semantik xüsusiyyətlərinə görə aşağıdakı kimi qruplaşdırıla bilər:

- *Antroponim mənşəli hidronimlər*;
- *Etnonim mənşəli hidronimlər*;
- *Oykonim mənşəli hidronimlər*;
- *Fitonim mənşəli hidronimlər*;
- *Zoonim mənşəli hidronimlər*.

***Antroponim mənşəli hidronimlər.*** Hidronimlərin bir qismi antroponimlər – şəxs adları əsasında formalaşmışdır. Bu, təsadüfi hal deyil. Belə ki, müəyyən su obyektinin kəşf edilməsində, həmçinin onun yaradılmasında aparıcı rola malik olan şəxsin adı zaman keçdikcə hidronimə çevrilmişdir. Eyni zamanda, hər hansı bir şəxsin şərəfinə görə çaya, gölə, su anbarına və başqa su obyektlərinə ad verilə bilər.

İngilis dilində – *King George V Reservoir (in the London Borough of Enfield)*, *King George VI Reservoir (in Surrey)*, *William Girling Reservoir (in the London Borough of Enfield)*, *Queen Mary Reservoir (in the Borough of Spelthorne in Surrey)*, *Bridgewater Canal (in the North West of England)*;

Azərbaycan dilində – *Qaramurad çayı (Gədəbəy)*, *Qarasüleyman çayı (Şəki)*, *Qasımlı çayı (Balakən)*, *Mirzə gölü (İmişli)*.

***Etnonim mənşəli hidronimlər.*** Bura müxtəlif tayfa, qəbilə, qəbilə birliklərinin və etnik birliklərin adları ilə əlaqədar olaraq formalaşan və yaranan hidronimlər daxildir.

İngilis dilində – *River Amber (in Derbyshire)*, *River Wissey (in Norfolk, eastern England)*;

Azərbaycan dilində – *Qıpçay çayı (Zaqatala), Muğanlı çayı (Zaqatala), Mişar çayı (Cəlilabad), Qurd göl (Sumqayıt).*

**Oykonim mənşəli hidronimlər.** Bir sıra hidronimlər özlərində yaşayış yerləri və məntəqələrinin adını əks etdirməklə fərqlənirlər. Bunlara oykonim mənşəli hidronimlər deyilir.

İngilis dilində – *Swindale Beck (in Cumbria, formed at Swindale Head), Barbon Beck (in Cumbria), Prenton Brook (in Wirral, Merseyside), Brislington Brook (in the Bristol District);*

Azərbaycan dilində – *Astara çayı (Astara rayonu), Naxçıvan çayı (Naxçıvan ərazisində), Lənkəran çayı (Lerik və Lənkəran ərazisində).*

**Fitonim mənşəli hidronimlər.** Hidronimlər müxtəlif növ ağac, bitki adları əsasında da formalaşa bilərlər. Beləliklə, onlar xüsusi bir qrup – *fitonim mənşəli hidronimlər* təbəqəsini yaradırlar.

İngilis dilində – *River Iwerne in Dorset (“yew” – “qaraçöhrə” sözü əsasında formalaşmışdır), River Ann (“ash” – “göyrüş” sözü əsasında formalaşmışdır), River Leam in Northamptonshire, River Lemon in the county of Devon (“elm” – “qarağac” sözü əsasında formalaşmışdır);*

Azərbaycan dilində – *Arpa çayı (Naxçıvan), Yovşanlı çayı (Oğuz), Zoğalı çayı (Culfa).*

**Zoonim mənşəli hidronimlər.** Hidronimlər özlərində müxtəlif şəxs, qəbilə, tayfa bitki, yaşayış yerlərinin adlarını əks etdirdiyi kimi zoonimləri də əks etdirə bilərlər. Bu qrupa daxil olan hidronimlər dildə heç də azlıq təşkil etmir.

İngilis dilində – *River Ock in the Borough of Waverley, River Laughern in Carmarthenshire, River Yarty in east Devon (bu çay adları qədim Kelt və Britaniya dillərində, müvafiq olaraq, “qızılbalıq”, “tülkü” və “ayı” sözləri əsasında formalaşmışdır);*

Azərbaycan dilində – *Qaban gölü (Masallı), Ördək gölü (Ağcabədi), Keçi bulağı (Daşkəsən), Quş bulağı (Lerik).*

Hidronimlərin bədii ədəbiyyatda da xüsusi mövqeyi vardır. İstər İngilis, istərsə də Azərbaycan ədəbiyyatında yazıçılar və şairlər füsunkar təbiətin gözəlliyini oxuculara çatdırmaq üçün təbiətə xas olan bir sıra komponentlərdən istifadə etmişlər ki, bu komponentlərdən biri də məhz elə hidronimlərdir. Müxtəlif çay, göl, bulaq adlarının həm nəsr, həm də nəzm əsərlərində istifadə edilməsi təbiətin ecazkarlığını, gözəlliyini əks etdirməyə xidmət etmişdir. Təbiətin füsunkar gözəlliyinin tərrənnüm edilməsi, onun hər bir detalının məhəbbət hissi ilə göstərilməsi, xüsusilə, poeziyada böyük maraq doğurur.

İngilis və Azərbaycan dillərində aşağıdakı nümunələrə nəzər yetirək:

“I will arise and go now, and go to *Innisfree*,

And a small cabin build there, of clay and wattles made;

Nine bean-rows will I have there, a hive for the honey-bee,

And live alone in the bee-loud glade.

I will arise and go now, for always night and day

I hear lake water lapping with low sounds by the shore;

While I stand on the roadway, or on the pavements grey,

I hear it in the deep heart's core.” [89]

“Çişkinli bir gündə gəldim bu yerə,

Dumanda görünməz - dumandı *Göy göl*.

Tənha qayalara, lal meşələrə

Zülmət gecələrdə hayandı *Göy göl*.

Bir səhər gördüm ki, durulub yatır,

Kəpəzin dibində burulub yatır.

Qovulan ceyran tək yorulub yatır,

Daş atdım, diksinib oyandı *Göy göl*.” [39, c.I, s.40]

Yuxarıdakı nümunələrdə ətraf aləmin, təbiətin, göllərin gözəlliyi bədii detallarla elə əks olunmuşdur ki, şeiri oxuyarkən təsvir olunan gözəl mənzərə insanın gözünün önündə canlanır. Bu poeziya nümunələrində şairlərin təkcə təbiətə heyranlığı deyil, eyni zamanda, vətənə olan sevgi və məhəbbəti də əks edilmişdir.

#### **1.4. İngilis və Azərbaycan dillərində zoonimlərin işlənmə prinsipləri**

Onomastik leksikanın tərkibi zəngin və rəngarəngdir. Bura daxil olan onomastik vahidlər qrupundan biri də zoonimlərdir. Zoonimlər hər bir dildə mövcuddur və dilin zooloji leksikasının əsasını özündə ehtiva edir. Zoonimlərə müxtəlif heyvanların, quşların, balıqların, həşəratların və başqa canlıların adları daxildir. Bu adlar özlüyündə iki qrupa bölünə bilər – *ümumi zoonimlər* və *xüsusi zoonimlər*. Ümumi zoonimlərə heyvan növləri daxildir (məsələn, quş növlərini bildirirlər; İngilis dilində - *falcon, dove, heron, hummingbird, woodpecker* etc; Azərbaycan dilində - *alaçöhrə, turağay, dovdaq, durna, bülbül* və s.). Onomastik araşdırmaların əsasında onomastik vahid kimi xüsusi zoonimlər dayanır. Bura heyvanlara verilən xüsusi adlar daxildir və bu adlar, əsasən, “ləqəb” hesab olunurlar. Nümunələrə nəzər yetirək: İngilis dilində - *Bonnie, Poppy, Coco, Cooper, Max, Nala*; Azərbaycan dilində - *Alagöz, Bozat, Gümüş, Yumaq, Məstan, Xallı* və s. Belə xüsusi adlar müxtəlif cür ev heyvanlarına onların zahiri görünüşü, xüsusiyyətləri və sairə görə verilir.

Təkcə heyvanları deyil, eyni zamanda insanları, müxtəlif məkanları, əşyaları adlandırarkən hansı səbəblərin mühüm rol oynamağı ilə bağlı araşdırmalar aparan

Norveç etnoloqu Bjarne Rogan, əsasən, üç vacib amili vurğulayır: *fərdiləşdirmə funksiyası, ekspressiv funksiya və ritual funksiya*. Heyvanlara xüsusi ad verərkən fərdiləşdirmə funksiyası əsas götürülür. Buna baxmayaraq, ekspressiv funksiya da istifadə edilə bilər. Məsələn, azğın bir itə onun gücünə görə *Attila* adının verilməsi zamanı ekspressiv funksiya ön planda durur. Heyvan adlarının təkrar istifadə edilməsi (ölən heyvanların) ritual funksiyanı özündə ehtiva edir. [29, s.664] Heyvanlara ad verərkən müxtəlif faktorlar rol oynaya bilər:

- Heyvanı digər heyvanlardan fərqləndirmək üçün zəruri şərt yaranır – heyvanı səsləmək, əzizləmək üçün;
- Heyvan təkcə qida üçün saxlanılmadığına görə;
- Sürüdə və ya ilxıda cinsinə görə digər heyvanlardan fərqləndiyinə görə;
- Heyvanı zəhəri görünüşünə (rənginə, üzərindəki xallara və s.) görə fərqləndirmək üçün və s.

Təbii olaraq, bu faktorlar zaman keçdikcə, eyni zamanda mövcud şəraitə görə dəyişir. Müxtəlif heyvan cinslərinə xüsusi ad və ya ləqəb verərkən hər bir cəmiyyətin təsərrüfat və sosial strukturu da təsir göstərir. Məsələn, Sami mədəniyyətində şimal maralı mühüm əhəmiyyətə malikdir, ona görə də onlara xüsusi ad verirlər. Bəzi xalqların mədəniyyətində dəvələr, atlar cəmiyyətin həyatında vacib rola (məsələn, nəqliyyat vasitəsi kimi istifadə edilir) malik olduğuna görə fərqləndirilir və onlara müxtəlif adlar verilir.

İngilis dilində zoonimlər bir neçə mənbə əsasında formalaşa bilərlər və bunun nəticəsində heyvanlara və quşlara aşağıdakı xüsusi adlar verilə bilər:

- antroponimlər əsasında: tanınmış şəxslərin ad və ya familiyalarından istifadə edərək – *Elton, Clinton*; mifoloji adlardan ilhamlanaraq – *Athena, Nyx, Pandora, Aura*; bədii antroponimlərdən istifadə edərək – *Capilet, Romeo, Florian*; müxtəlif şəxs adları və onların qısaldılmış formalarından istifadə edərək heyvanlara və quşlara verilən xüsusi adlar – *Latifah - Lati, Tifa, Titi; Hanabi - Hana, Nana, Nabi*;

- toponimlər əsasında – *Breton, Borg, Chelsea, Dublin, Harlem*;
- hər hansı bir əmtəə adı və nişanı əsasında – *Cadbury, Cigarette, Hershey*;
- heyvan və quşun zahiri görünüşü, ona xas xüsusiyyəti və ya onunla bağlı hər hansı bir əlamətini əsas götürərək istifadə edilən zoonimlər: *Cole, Coley, Calamity, Ira, Honey, Danger*.

Azərbaycan dilində heyvanlara və quşlara xüsusi adların verilməsində müəyyən prinsiplər izlənilir. İlk növbədə zahiri görünüşünə görə xüsusi adların verilməsi prinsipini qeyd etmək olar. Burada ilk gözəçarpan əlamət əsas götürülür. Bu prinsip əsasında işlənən zoonimlər dildə çoxluq təşkil edir [13, c.II, s.276]:

- at adları – *Xallı, Yəhərbel, Çəpgöz, Qaragöz, Qaşqa, Zilli, Məxməri, Qarabirçək, Şirağız, Qaraxal, Durnaboğaz*;
- it adları – *Alabaş, Bozdar, Ağdöş, Qaradöş*;
- inək adları – *Narinc, Alagöz*;
- qoyun adları – *Sarıgöz, Qara nəriş, Sarı nəriş* və sairə.

Heyvanlarda müəyyən tipik xüsusiyyətlər müşahidə oluna bilər ki, bəzən bunun əsasında da onlara xüsusi ad və ya ləqəb verilir. Aşağıdakı nümunələrə nəzər yetirək [13, c.II, s.276]:

- at adları – *Yelqanad, Şimşək, Yağıqıran, İpəyatmaz*;
- it adları – *Dəmir, Saymaz, Ayıbasan, Ayıq, Qanıq*;
- inək adları – *Naznaz, İncə, Kişmiş* və sairə.

Zoonimlərin araşdırılması zamanı Azərbaycan dilində at və it adlarının daha çox inkişaf etməsinə dair maraqlı bir fakt ortaya çıxır. Digər tədqiqatçıların apardığı araşdırmalardan ümumi nəticə çıxararaq, A. Qurbanov üç faktorı vurğulayır. İlk növbədə qeyd olunur ki, at və it kimi ev heyvanları totemik xarakter daşıyıblar. Onlar mühüm əhəmiyyət kəsb etmiş, elə bu səbəbdən də onlara xüsusi ad verərək fərqləndirmişlər. Əhalinin məişət həyatında bir sıra təsərrüfat sahələri – qoyunçuluq, maldarlıq və s. əhəmiyyətli rol oynamışdır. Hələ qədim zamanlardan mal-qaranın

saxlanılmasında, qoyun-quzunun otarılmasında at və it insanların əvəzsiz köməkçisinə çevrilmişdir. Elə buna görə də onlarla bağlı xeyli zoonim bizə məlumdur. Digər bir səbəb kimi müxtəlif ictimai təbəqələrə daxil olan şəxslərin, tayfa başçıların, xanların, ağaların, tarixi qəhrəmanların öz xüsusi atının olmasıdır. Bu atlar düşməyə qarşı mübarizədə və eyni zamanda minik vasitəsi kimi geniş istifadə edilmişdir. Məsələn, Koroğlunun *Düratı*, Salur Qazanın *Qonur atı*, Bayandırın *Duru ayğırı* və sairə. [13, c.II, s.275]

Hələ qədim zamanlarda xalqımızın tarixində meydan tamaşalarının nümunələrindən sayılan fərdi tamaşalar böyük maraq doğurur. Bura “qoç döyüşdürmək”, “xoruz döyüşdürmək”, “it boğuşdurma” kimi fərdi tamaşaları misal göstərmək olar. Bu oyunlarda döyüşən heyvanlara öz məharətinə, hünərinə və ya başqa əlamətinə görə ad qoyarmışlar. Elə bu səbəbdən bu oyunlarla bağlı bizə xeyli zoonim məlumdur.

Ümumiyyətlə, heyvanlara və quşlara verilən xüsusi adlarda – zoonimlərdə müəyyən çalarlılığı özünü göstərir ki, bunu aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq mümkündür:

- Çiçək və ya bitki adlarından ibarət zoonimlər  
İngilis dilində - *Calla, Camellia, Lilac, Poppy, Violet, Jasmine, Clover*;  
Azərbaycan dilində - *Sünbül, Çiçək, Nərgiz*;
- Güc, qüvvət, bu və ya digər xüsusiyyət nəticəsində meydana gələn zoonimlər  
İngilis dilində - *Oscar, Magnar, Kari, Isla, Neron*;  
Azərbaycan dilində - *Almaz, Tozlu, Nər*;
- Müxtəlif parça adlarından götürülmüş zoonimlər  
İngilis dilində - *Borato, Burnet, Camelin, Flannel, Gazar, Leno*;  
Azərbaycan dilində - *İpək, Məxmər, Atlas*;
- Heyvanların və quşların xarici görünüşü ilə əlaqədar onlara verilən zoonimlər  
İngilis dilində - *Dottie, Bowie, Freckles, Pepper, Pixel, Spot*;

Azərbaycan dilində - *Ala, Qarabaş, Qumral, Topal*;

- Rəng bildirən sözlər əsasında verilən zoonimlər

İngilis dilində - *Denver, Iris, Wit, Olive, Tale*;

Azərbaycan dilində - *Sarı, Boz, Alabaş, Qarabaş, Qaraqulaq*;

- Müxtəlif təbiət hadisələrinin adları əsasında meydana gələn zoonimlər

İngilis dilində - *Bolt, Thunder, Vane, Flash, Storm, Blast, Baro*;

Azərbaycan dilində - *Şimşək, İldırım, Daşqın, Tufan*;

- Çöl və vəhşi heyvanların adlarından ibarət zoonimlər

İngilis dilində - *Bear, Lupo, Luan, Woof, Beaver, Deer, Owl*;

Azərbaycan dilində - *Aslan, Ceyran, Maral, Qaplan*.

Heyvanlara xüsusi adların verilməsi əksər xalqlarda mövcuddur. Bura müxtəlif növ heyvanlar daxildir. Onlardan biri də atlardır. Atlar zaman keçdikcə insanların həyatında müxtəlif mövqeyə sahib olmuşdur. Onlardan istər müharibə, istərsə də sülh dövründə nəqliyyat vasitəsi kimi geniş istifadə edilmişdir. Müasir dövrdə qərb ölkələrinə baxsaq, əsasən, onlardan yarış atı kimi istifadə edildiyini müşahidə etmiş olarıq. Tarixə nəzər yetirsək, görərik ki, atlara xüsusi ad verərkən onların bir sıra xüsusiyyətlərini əsas götürürlər. Məsələn, atın hansı cins kateqoriyasına aid olması. Orta əsrlərdə Britaniya adalarında atlara verilən xüsusi adların təsviri xarakter daşması diqqəti çəkir, belə ki, atın zahiri görünüşü, rəngi adda öz əksini tapır. Hətta bəzən ata xüsusi ad verilərkən sahibinin familiyasından da ilhamlanmışlar. Mifoloji varlıqların adlarından və antroponimlərdən də geniş şəkildə istifadə edilmişdir. İngilis dilində bir neçə nümunəyə nəzər yetirək:

*Ellen* – yunan dilindən tərcümədə “günəş şüaları”, “parlayan işıq” mənasını verir. Dişi ata verilən addır;

*Elvina* – qədim ingilis dilində “yaxşı dost” deməkdir;

*Dana* – Kelt məhsuldarlıq ilahəsinin adıdır, dişi ata verilən addır;

*Lara* – latın dilindən tərcümədə “mühafizə” deməkdir;

*Brownie* – Şotland mifologiyasındakı pərilərdən ilhamlanaraq atlara verilən addır;

*Zephyr* – yunan dilindən tərcümədə “qərb küləyi” mənasını verir;

*Valerie* – dişə ata verilən addır, mənası “güc”, “cəsurluq” deməkdir.

Bədii ədəbiyyatda atlar zəriflik, güc-qüdrət və sədaqət rəmzi kimi xüsusi yer tutmuşdur. Onlara verilən xüsusi adlarda da bu kimi xüsusiyyətlər öz əksini tapmışdır. Aşağıdakı nümunələrə nəzər yetirək:

“*SIR TOBY BELCH*

Ay, but he will not now be pacified^ Fabian can scarce hold him yonder.

*SIR ANDREW*

Plague on't, an I thought he had been valiant and so cunning in fence, I'd have seen him damned ere I'd have challenged him. Let him let the matter slip, and I'll give him my horse, grey *Capilet*.” [63]

“He must get on *Cigarette* again.

The moment this thought passed through his mind, *Cigarette* knew it and turned her head a little to look at him. Her whole body got ready. Not exactly resistant, but waiting”. [61, s 9]

Azərbaycan dilində də heyvanlara advermə qədim dövrə gedib çıxır. İstər şifahi xalq ədəbiyyatında, istərsə də yazılı ədəbiyyatda zoonimlərə dair kifayət qədər nümunələr vardır. Xalqımızın tarixi keçmişi ilə sıx bağlı olan “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında və o cümlədən, şifahi xalq ədəbiyyatımızın qiymətli əsərlərindən biri hesab edilən, xalqımızın vətənpərvərlik, igidlik, qəhərmənlıq, dostluq, mərdlik kimi müsbət xüsusiyyətlərini özündə təcəssüm etdirən “Koroğlu” eposunda müxtəlif zoonimlərə rast gəlmək mümkündür. Xüsusilə də, sədaqət, mərdlik rəmzi olan at adlarını burada müşahidə etmək olar. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında *Bədöy at*, *Qonur at*, *Duru*

*ayğır, Keçəl ayğır, Qara ayğır, Boz ayğır* kimi zoonimlərə rast gəlmək olar. [13, c.II, s.273]

“Koroğlu” eposundan aşağıdakı nümunəyə nəzər yetirək:

“Nigar xanım dedi:

– Axı o necə atdı ki, bizim ikimizi də bu qədər qoşunun içindən çıxardıb apara?

Aldı Koroğlu:

Uca dağ başında yel kimi əsər,

Bu günümdə mənə ürək *Qıratım*.

Bir aylıq mənzili bir gündə kəsər

Köhlən bəsləmişəm, görək *Qıratım*.

Yolların tozunu göyə qaldırar,

Müxənnət üstünü birdən aldırar,

Meydanın içində düşmən saldırar,

Olar yiyəsinə dirək *Qıratım*.

Qoç Koroğlu qonar olsa yəhərə,

Yağı düşmənləri salar qəhərə,

Axurda arpasın qoymaz səhərə

Dara düşsəm, mənə kömək *Qıratım*”. [42, s.76-77]

Burada Koroğlu Qıratın ona necə dayaq olduğundan, dara düşəndə ona arxalana biləcəyindən, necə güclü və qüdrətli olduğundan söz açır. Sözsüz ki, müəyyən qədər mübaliğələrə yol verilir, ancaq yenə də Qıratın qüdrəti və cəmərdliyi göz önündədir.

“Koroğlu” eposunda Qıratdan başqa Dürat və Ərəbat da var. Koroğlunun qəhrəmanlıq taleyində bu atlar (xüsusilə də, Qırat və Dürat) mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir.

Qırat və Dürat adlarının mənası və eyni zamanda mənşəyi haqqında müxtəlif fikirlər mövcuddur. Qırat sözü ilə bağlı fərqli izahlar vardır. İlk dəfə bu sözün izahını Mahmud Kaşğari verməyə çalışmışdır: kır “qır rəngi”, kır at “qır rəngli at”. L.Budaqov kır, kırıl sözlərini eyniləşdirir. [3, s.226] Ümumiyyətlə, “qır” sözünə müxtəlif izahatların verilməsi onu göstərir ki, bu söz işləndiyi dövrdən asılı olaraq, fərqli mənalar kəsb etmişdir. Q.Cəfərov qeyd edir ki, hələ XVII əsrdə yaşamış Xivə xanı Əbülqazinin “Şəcəreyi-tərakimə” əsərindəki mənzum parçada Qırat sözü işlənilmişdir: “*Qır atında* dağ yolunda aşıb vardum”. Görünür ki, Qır və Qırat sözləri Azərbaycan, eləcə də türk dillərində geniş şəkildə öz əksini tapmışdır.

Dürat zooniminə də bir sıra tarixi materiallarda rast gəlmək olar. Azərbaycan dilində *dorat* “tünd kəhər, tünd zoğalı at”, türk dilində *doru*, *doru at* kimi sözlərə rast gəlmək mümkündür. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında Düratla mənşə və məzmununa görə eynilik təşkil edən *Duru aygır* adını da tapmaq olar. [3, s.227]

## II FƏSİL

# İNGİLİS VƏ AZƏRBAYCAN DİLLƏRİNDƏ ONOMASTİK VAHİDLƏRİN ÜSLUBİ İMKANLARI

### 2.1. Bədii üslubda onomastik vahidlərin işlənmə xüsusiyyətləri

Bədii ədəbiyyat insan təbiətini obrazlı şəkildə əks etdirir. Yazıçının qələmə aldığı obrazlarla biz başqa bir aləmə qərq olur və bu aləmdə onların hansı hisləri keçirdiyinin və nələr düşündüyünün şahidi oluruq. Bədii ədəbiyyatda həmin bu obrazlar müəllif tərəfindən müəyyən xüsusiyyətlərinə görə xüsusi sözlərlə adlandırılır. Həmin bu xüsusi adlar və ya onomastik vahidlər obrazın iç dünyasının açılmasına kömək edir və bədii ədəbiyyata rəngarənglik gətirir. Ümumiyyətlə, onomastik vahidlərin bədii ədəbiyyatda öyrənilməsi sahəsi *poetik onomastika* adlanır. Sözsüz, burada istifadə olunan onomastik vahidlər təkcə, şəxs adları, titullar, ləqəblər, bir sözlə, antroponimlərlə məhdudlaşmır. Bədii ədəbiyyatda istifadə olunan onomastik vahidlərə toponimlər, zoonimlər, hidronimlər, etnonimlər və başqaları da aid edilə bilər. Poetik onomastikanın tədqiqat sahəsinə bədii əsərlərdə yaradılan obraz və surətlərin adları, onların üslubi xüsusiyyətləri, əsərdəki obrazlarla onomastik vahidlərin ideya cəhətdən bağlılığı, bədii əsərlərdə istifadə olunan onomastik vahidlərin sintaktik və semantik xüsusiyyətləri, onların təsnifi, poeziya nümunələrindəki müxtəlif onomastik vahidlərin araşdırılması, eyni zamanda, müxtəlif yazıçıların fərdi onomastikasının tədqiqi kimi məsələlər daxildir.

Bədii ədəbiyyatda istifadə olunan xüsusi adlar və ya onomastik vahidlər müxtəlif funksiyalar yerinə yetirə bilərlər. Bu funksiyaların konkret təsnifatını vermək bir qədər çətin olsa da, M.Knappová tərəfindən irəli sürülən təsnifat böyük maraq doğurur. O, irəli sürdüyü təsnifatda K.Qutşmidtin nəzəriyyə və tipologiyasına əsaslanmışdır. Bu təsnifatda *fərdiləşdirmə*, *əlaqələndirmə*, *səciyyələndirmə*, *təsnifedici* və *estetik* funksiyaları yer alır. Bədii ədəbiyyatda işlədilən xüsusi adların əsas funksiyası obrazın fərdiləşdirilməsi, onun digərlərindən fərqləndirilməsidir. Digər funksiyalardan fərqli

olaraq *fərdiləşdirmə* funksiyası bütün xüsusi adlarda öz əksini tapır. *Əlaqələndirmə* funksiyası müxtəlif tarixi və ya mədəni alluziyalara əsaslanır. Buna bəzən *konnotativ* funksiya da deyilir. *Səciyyələndirmə* funksiyası bir çox alim tərəfindən müxtəlif şəkildə təqdim edilmişdir. *Semantik* və ya *deskriptiv* funksiya terminlərindən də istifadə olunur. Bura ümumi isimlərin ifadə etdiyi mənanı özündə özündə əks etdirən ləqəbləri aid edə bilərik. Bəzən bədii əsərlərdəki obrazlar sahib olduğu milliyətə, dinə, yaşadığı məkana və zamana, sosial statusuna görə qruplaşdırılırlar. Bütün bunlar *təsnifedici* funksiyada öz əksini tapır. Bədii əsərlərdə işlədilən xüsusi adlar *estetik* funksiya daşımaqla oxucularda müəyyən təəssürat oyatmış olur. Buna bəzən *poetik* funksiya da deyilir. [25, s.33-48]

Onomastik vahidlərin müxtəlif aspektlərdən öyrənilməsi mümkündür. A.Qurbanov özünün “Poetik Onomastika” adlı kitabında bədii ədəbiyyatda onomastik vahidlərin öyrənilməsi üçün iki mühüm istiqamətin olduğunu vurğulayır: şifahi ədəbiyyatda işlənən onomastik vahidlər və yazılı ədəbiyyatda işlənən onomastik vahidlər. [15, s.4]

Şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrinə daxil olan nağıl və dastanlarda poetik xüsusiyyətlərə malik bir çox onomastik vahidlərə rast gəlmək olar. Burada istifadə olunan onomastik vahidlər, sözsüz ki, xalqın yaradıcı və sənətkarlıq qabiliyyətinin açıq təzahürüdür. Müxtəlif nağıl və dastanlarda əsas obrazlara verilən adlar, xüsusilə, diqqəti cəlb edir və xalqın yaradıcı təfəkkürünün məhsulu olduğunu göstərir.

İngilis və Azərbaycan dillərindəki folklor nümunələrinə nəzər yetirək:

“It was the iron winter. The snow was so deep that if you were out walking at night, you had to duck your head to walk under the moon.

*Jack Turnip* was walking down the lane with his axe over his shoulder. He trod on a frozen puddle. His feet slid from under him and he landed flat on his backside. He shook his fist at the icy patch, “So you think you’re stronger than me? Or so it would seem.” He stared pensively into space and thought, “Just a minute – the sun can melt

the ice, so the sun must be the strongest...or so it would seem.” Pensively, his thoughts continued in a strange but logical journey...” [53, s.26]

İngilis dilində *Jack* adı hər bir adi vətəndaşa verilə biləcək prototipik bir kişi adıdır. Bu ad bir sıra ingilis dilli ölkələrdə xalq nağıl qəhrəmanlarına verilən və tez-tez rast gəlinən adlar sırasına daxildir. Xalq nağıllarında bu adı daşıyan şəxs iti düşünən, bəxti gətirən bir gənc kimi göstərilə də, bəzən öz mənfi xüsusiyyətlərinə görə də təsvir edilir. O, bəzən hiyləgər və müsbət mənəvi keyfiyyətlər daşımayan biri kimi təqdim edilir. İngilis dilində on beşinci əsrdən etibarən bu ad, əsasən, cəmiyyətdə aşağı təbəqədən olan və adi işlər görən şəxslərə verilən tipik adlardan biri olmuşdur. Bu ada *Jack-of-all-tardes*, *Jack-Tar*, *Jack-the-lad* kimi ifadə və birləşmələrdə də rast gəlmək olar. *Every Jack must (or will) have his Jill, a good Jack makes a good Jill* deyimində bu ad xüsusi maraq doğurur. Bu deyimdə istifadə edilən *Jill* adı prototipik qadın adıdır. Bu ifadənin mənası odur ki, əvvəl-axır hər kəs həyatının müəyyən bir məqamında öz yarını tapacaq. Göründüyü kimi, burada istifadə olunan adlar ümumi mənada istifadə olunmuşdur, məhz Jack və Jill adında olan konkret bir şəxsə işarə edilmir.

Azərbaycan dilində də bu kimi ifadələrə rast gəlmək olar. Ümumiyyətlə, dildə işlənən deyimlər, atalar sözləri və zərb məsəllərin, bunlara *paremik vahidlər* də demək olar, tərkibindəki leksik vahidlər üslubi rəngarəngliyə malik olurlar. Onomastik vahidlərin, xüsusilə də, antroponimlərin paremik vahidlərlə əlaqəsi xüsusi maraq doğurur. Azərbaycan dilində işlənən bu ifadəyə nəzər yetirək: *Hər oxuyan Molla Pənah olmaz*. Bu paremiya XVIII əsrdə yaşayıb-yaratmış şair, Molla Pənah Vaqifin adı ilə əlaqədar yaranmışdır. Bu cür ifadələr, ümumiyyətlə, xalqın dünyagörüşünü, siyasi, mənəvi xüsusiyyətlərini, adət-ənənələrini, bu və ya digər səciyyəvi keyfiyyətləri özündə əks etdirir. Xalq şairi Molla Pənah Vaqifə aid edilən bu paremik vahidlə əlaqəli belə bir mülahizə də vardır:

“Rəvayətə görə, İbrahim xanın Murad adında etibarlı bir qatırçısı varmış ki, bu səciyyəsinə görə də onun adına belə bir kəlam işlənir: *Hər oxuyan Molla Pənah, hər qatırçı Murad olmaz*”. [3, s.233]

“Koroğlu gözünü dolandırıb hamını yanında görəndə, Dəli Həsəni səslədi:

*Dəli Həsən*, qalx ayağa dur indi,

Nigar deyir, *xan Eyvazım* qaldadı.

Çəkin mənim Qıratımı gətirin,

Kömək deyib baxır, gözü yoldadı!

*Dəmirçioğlu*, sən çəkginə qılıncı,

Qoymayın dağla əsgərin ucu.

Aslan paşa çox hiyləgər, bilici –

Tutulubdu bir sultanım əldədi.

Hay eləyin, *Halaypozan* oyansın,

Qılıncın qəbzəsi qana boyansın.

Xan Eyvazım hələ zərbə dayansın,

Kamalı sərdədi, zoru qoldadı!” [42, s.380-381]

“Koroğlu” dastanından götürülmüş bu nümunədə *Halaypozan*, *Dəmirçioğlu* və başqa adlar, sözsüz ki, əsərin qəhrəmanlarına təsadüfi olaraq verilməmişdir. Xalq *Halaypozanı* öz cəsur hərəkətlərinə görə adlandırmışdır, çünki o, hücum etmək niyyətində olan düşmənin hər bir səhvini qabaqcadan sezmiş və əsgərlərin səhvlərinin bir həmlədə pozmuş, beləliklə də qalibiyyəti təmin edə bilmişdir. Onu da vurğulamaq lazımdır ki, dastandakı xalq qəhrəmanları öz daxili, mənəvi xüsusiyyətlərinə, eyni zamanda xarici görünüşlərinə görə fərqlənirlər. Xalq igidlərinə bu cür adların verilməsi zamanı bu cəhət, təbii olaraq, nəzərə alınmışdır. Dastanda Koroğlunun igidləri sırasında *Tanrıtanımaz*, *Dəli Mehtər*, *İsabalı*, *Tupdağıdan*, *Toxmaqvruran*, *Dilbilməz* və

başqalarının adını çəkmək olar. Bu xalq qəhrəmanlarının cəsur, igid hərəkətləri onların adlarında öz təzahürünü tapmışdır.

Yazılı ədəbiyyatda da onomastik vahidlərin, onların işlənilmə mövqeyi xüsusi maraq doğurur. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bədii əsərlərdə yazıçılar tərəfindən işlədilən onomastik vahidlər, xüsusilə də, antroponimlər müəyyən vəzifə daşıyırlar. Beləliklə də, daşdıqları müəyyən vəzifə və məqsədə görə əsərdəki obrazlar adlandırılır. Yazılı ədəbiyyatda, əsasən, xüsusi adların iki istiqamətdə istifadə olunması müşahidə edilir: “*real onomastik vahidlər*” və “*poetik onomastik vahidlər*”. [15, s.12]

Yazılı ədəbiyyatda birinci istiqamətdə istifadə olunan xüsusi adlar özünəməxsus mövqeyə malikdir. Yazıçılar onlardan əsasən, müəyyən tarixi şəxslər, mühüm hadisələr, tarixi əhəmiyyətli yerlər haqqında məlumat vermək və onlar haqqında təsəvvür yaratmaq məqsədi ilə istifadə edir. Bir çox yazıçıların əsərlərində real onomastik vahidlərə rast gəlmək mümkündür.

İngilis və Azərbaycan dillərindəki aşağıdakı nümunələrə nəzər yetirək:

““Why haven’t we heard a Tale about America?” Pitt licking Gobbets of Philadelphia Pudding from his best Jabot.

“With Indians in it, and Frenchmen”, adds Pliny, whose least gesture sends Cookie-crumbs everywhere.

“It’s twenty years”, recalls the Revd, “since we all topped the Allegheny Ridge together, and stood looking out at the Ohio Country, — so fair, a Revelation, meadow’d to the Horizon — *Mason* and *Dixon*, and all the McCleans, Darby and Cope, no, Darby wouldn’t’ve been there in ‘sixty-six, — howbeit, old Mr. Barnes and young Tom Hynes, the rascal... don’t know where they all went, — some fought in the war, some chose peace come what might, some profited, some lost everything. Some are gone to Kentucky, and some, — as now poor *Mason*, — to Dust”.” [62, s.7]

Amerikalı yazıçı Tomas Raqqls Pinçonun (Thomas Ruggles Pynchon Jr.) qələmə aldığı “*Mason & Dixon*” adlı romanı ingilis astronomu *Charles Mason* və

onunla birlikdə səfərə çıxan digər ingilis astronomu, yer ölçmə mütəxəssisi *Jeremiah Dixon* haqqındadır. Sayca yazıçının beçinci romanı olan “Mason & Dixon” 1997-ci ildə nəşr olunmuşdur. Amerikalı ədəbi tənqidçi və yazıçı Harold Blum (Harold Bloom) bu tarixi romanı Pinçonun qələmə aldığı digər romanlar arasında “şah əsər” adlandırmışdır. Mason və Dixon Pensilvaniya və Merilend arasında dəqiq sərhəd xəttinin müəyyənləşdirilməsi üçün birlikdə çalışmışlar.

Ruhani *Wicks Cherrycoke* romanda əsas qəhrəmanlardan biri hesab olunur, çünki əsərdəki hadisələr onun dilindən nəql edilir. 1786-cı il Filadelfiyada bir qış gecəsi o, bacısıgilə gedərək gecəni bacısı uşaqlarına hekayələr söyləyərək keçirmək qərarına gəlir. Cherrycoke Mason-Dixon sərhəd xəttinin yaradıcıları hesab edilən *Charles Mason* və *Jeremiah Dixon* haqqında olan hekayəni onlara danışmağa başlayır. Onların 1761-ci il İngiltərədə, Portsmutda olan görüşündən bəhs edir. Düzdür, görüşdə Cherrycoke şəxsən özü iştirak etmir, lakin bu əhvvəlatın ona Mason və Dixon tərəfindən deyildiyini bildirir. Əsərdə, həmçinin digər bir tarixi şəxsiyyət Benjamin Franklinin obrazı da yaradılmışdır. Roman Mason və Dixon tərəfindən Filadelfiya sərhəd xəttinin müəyyənləşdirilməsi, daha sonra onların İngiltərəyə qayıtması və fəaliyyətlərinə ayrı-ayrılıqda davam etmələri ilə bitir.

“Saqi, dur, gətir o həyat suyunu!

*İskəndər* şövkətli şah ver onu.

Şahın dövlətini öpsün o badən,

Odur *İskəndərin* irsini yeyən.

Şahnamə yazanlar saçaraq bilik,

Vermiş söz nəzminə belə yenilik:

Yunan ölkəsinin padşahlarından

Vardı bir gənc dövlət, böyük hökmüran,

Şöhrətli şah idi, adı Feyləqus,

İtaət edərdi ona rum və rus.

*Yunanınstan* idi onun məskəni,

*Makedoniyaydı* doğma vətəni.” [40, s.61]

Dahi Azərbaycan mütəfəkkiri Nizami Gəncəvi ədəbiyyatımızda ilk süjetli poemanın banisi hesab edilir. Onun qələmə aldığı poemalardan biri də “İskəndərnamə” poemasıdır. “İskəndərnamə” poemasında baş verən hadisələr əsərin baş qəhrəmanı hesab edilən *İskəndərin* ətrafında cərəyan edir. İskəndər tarixi şəxsiyyət olsa da, əsərdə təsvir olunan bütün hadisələr tarixi həqiqətlərlə üst-üstə düşür. Buna səbəb isə, dahi mütəfəkkirin tarixi materilallardan istifadə edərək dövrünün problemlərini həll etməyi qarşısına məqsəd qoymağı olmuşdur. Tarixi mənbələrdən götürdüyü məlumatları yüksək sənətkarlığı ilə işləmiş və bənzərsiz sənət nümunələri ərsəyə gətirmişdir. “İskəndərnamə” poeması quruluşuna görə iki yerə bölünə bilər: birinci hissə “Şərəfnamə”, ikinci hissə isə “İqbalnamə” adlanır. Birinci hissədə İskəndərin dünyaya gəlməsi, təlim-təhsil alması təsvir olunmuşdur. Burada, həmçinin onun müxtəlif ərazilərə yürüşlərindən də bəhs olunur. İkinci hissədə isə İskəndərlə bağlı müxtəlif müxtəlif əhvalatlar və rəvayətlərdən danışılır.

Yazılı ədəbiyyatda digər istiqamətdə istifadə olunan və yazıçının yaradıcılığı nəticəsində meydana gələn *poetik onomastik vahidlərdə* güclü obrazlılıq müşahidə olunur. Bu cür adlar əsərin ideyası ilə güclü surətdə bağlı olur və əsərdə təsvir olunan obrazın, hadisənin, məkanın obrazlı şəkildə oxucuya çatdırılmasına xidmət edir.

İngilis və Azərbaycan dillərindəki aşağıdakı nümunələrə nəzər yetirək:

“Of the number who left Doune in the morning, and with the purpose we described, not a Glunamie of them all cocked his bonnet more briskly, or gartered his tartan hose under knee over a pair of more promising spiogs (legs) than did *Robin Oig M’Combich*, called familiarly Robing Oig, that is, Young, or the Lesser, Robin.” [64, s.15]

“The two drovers” – “İki çodar” (çodar – mal-qara alveri ilə məşğul olan adam) hekayəsi Valter Skott tərəfindən qələmə alınmışdır. Ser Valter Skott şotland yazıçısı, şairi və tarixçisidir. Dünya şöhrəti qazanan bu yazıçı tarixi roman janrının banisi hesab edilir. Onun qələmə aldığı əsərlər təkcə Avropa deyil, həmçinin Amerika ədəbiyyatına da öz təsirini göstərmişdir. Yazıçının qələmə aldığı “İki çodar” hekayəsində şotland əhalisinin həyat tərzini əks olunmuşdur. “İki çodar” tarixi hekayə hesab olunur, çünki keçmişdə müəyyən bir dövrdə mövcud olan mədəni konflikti təsvir edir. Burada əsas hadisələr *Robin Oig M’Combich* ətrafında cərəyan edir. Hekayənin baş qəhrəmanı odur. Robin şotland əsillidir və çodardır. Digər insanlar arasında o, öz müsbət xüsusiyyətlərinə görə tanınır və sevilir. Bir gün o, Şotlandiyadakı “Doune Fair” adlanan iri mal-qara bazarını tərk edir və öz sürüsünü cənub-qərbə, İngiltərəyə aparmağı qərara alır. Robin digər çodalar və xanımlarla sağollaşarkən bibisi özünü yetirir. Bibisi insanlar arasında gələcəyi görən və xəbərlər söyləyən bir baxıcı kimi tanınır. Səfərin uğurlu keçməsi və Robinin təhlükəzliyini qoruması üçün bibisi sehrli sözlər söyləyir və onun ətrafında fırlanmağa başlayır. Elə ilk dövrdə təlaşlı şəkildə durararaq, Robinə bu səfərə çıxmamağını təkidlə söyləyir. Səbəb isə, Robinin əlinin bir ingilisin qanı ilə boyandığını görməsi olur. Robin bibisinin söylədiklərinə əhəmiyyət vermir. Ancaq bibisi çox təkid etdiyinə görə gəzdirdiyi dirki (Şotlandiyada Haylend sakinlərinin öz üzərində gəzdirdiyi balaca xəncər) digər çodara – *Hugh Morrison* verir ki, yol boyu heç bir cinayət törətməməsindən əmin olsun. Bibisini razı saldıqdan və digər insanlarla sağollaşdıqdan sonra Robin öz səfərinə başlayır və hadisələr də məhz bundan sonra baş verir.

Bu hekayədəki əsas gərginlik Haylend (Şotlandiya iki müxtəlif regiondan: ərazinin şimal-qərb hissəsini əhatə edən Şimali Şotlandiya dağlıq ərazisi – Haylend və cənub-şərq hissəni əhatə edən Loulend ərazisindən ibarətdir.) sakinləri və ingilislər arasındadır. Hekayədə mədəni müxtəliflikləri göstərmək üçün yazıçı qəhrəmanların ad seçimlərinə diqqət yetirmişdir və canlandırılan obrazlar da bu mədəni müxtəliflikləri özündə təcəssüm etdirir. Bu hekayədəki əsas qəhrəman *Robin M’Combich* adlı çodardır. *Robin* adı həm kişilərə, həm də qadınlara verilə bilər. Lakin qədim

zamanlarda bu ad ancaq kişilərə verilmişdir və *Robert* adının bir forması kimi istifadə olunmuşdur. *Robert* adı qədim german dilində “*şan, şöhrət*” mənasını verən “*hrod*” və qədim fransız dilində parlaq mənasını verən “*berht*” sözlərinin birləşməsindən yaranmışdır. Bu xüsusda, *Robin* adı “*Ro-*” prefiksi və “*-in*” suffiksinin birləşməsi nəticəsində yaranmışdır. Hekayədə göstərilir ki, Robinin babası *Rob Roy* adlı məşhur şotland qaçağı ilə dost olmuşdur və Robin də adını ondan almışdır. *M’Combich* və ya *MacCombich* soyadı qal dilində *MacComaidh* sözündən yaranmışdır. *MacComaidh* soyadı da öz növbəsində *MacThomaidh* yaxud *MacThom* adları əsasında formalaşmışdır. Bu soyadlarda istifadə olunan şotland mənşəli “*Mac*” prefiksi “*oğlu*” mənasını ifadə edir. Beləliklə, *MacThomaidh* “*Tomminin oğlu*” (“*son of Tommie*”) kimi başa düşülür. *M’Combich* soyadı “*Chattan*” adlı şotland klanına məxsus addır.

Hekayədəki digər baş qəhrəman ingilis əsilli – *Harry Wakefield* Robinin dostudur, o da çodardır. *Harry* adı ingilis mənşəlidir, mənası “*ordu başçısı*” deməkdir. *Wakefield* soyadı da ingilis mənşəlidir və tarixi ad hesab olunur. Yer adları əsasında yaranan antroponimlər qrupuna aiddir, buna *topoantroponim* də deyilə bilər. Bu soyad Qərbi Yorkşirdə yerləşən *Wakefield* şəhərinin adı əsasında formalaşmışdır. Bir sıra mənbələrdə bu ad “*Wachefeld*”, “*Wakefeld*” kimi qeydə alınmışdır və mənası “*festival yeri*” deməkdir. Qədim ingilis dilində “*wacu*” – oyaq qalmaq, festival, oyanış, “*feld*” – otlaq, açıq ərazi sözlərinin birləşməsindən əmələ gəlmişdir.

“Həmədan sərdarı *Qarınqulu xan* yeyicilikdə böyük şöhrət qazanmışdı. Nökərləri söyləyərdilər ki, xan bir toğlunu içalatı ilə, quyruğu ilə doğrادیb, qovurtdurub tək yeyir və üstündən də bir güvəc turş qatıq içib yıxılıb xorhaxor yatır. Hətta belə nağıl edirdilər: ətraf xanlardan onun kimi çox yeməkdə məşhur olanlar Həmədana gəlib xan ilə yeyişmə müsabiqəsi qurardılar və xan hamısını məğlub edib yola salardı.” [41, c.II, s.293]

Bir gün xan Həmədana təşrif edən təzə axundu nahara dəvət edir və ziyafət təşkil olunur.

“Sabahı günü xanın evində ziyafət üçün böyük hazırlıqlar görülməkdə idi... Xan da əziz qonaqlarına müntəzir idi. Şəhərin üləması cəmiyyənin dəvət olunmuşdular. Əlavə şəhərin əyanından, *Zindığıddövlə*, *Sərsamilməmalik*, *Dumbulussəltənə*, tacirbaşı *Hacı Zeynəlfasiqin* həmçinin sərdarın ziyafətinə çağırılmışdılar.” [41, c.II, s.293]

Azərbaycanın görkəmli ictimai-siyasi xadimi, yazıçısı və dramaturqu Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev bir çox pyes, hekayə, məqalə müəllifidir. Haqverdiyevin əsərlərində dövrün mühüm problemlərinə toxunulmuş, böyük ustalıqla bu problemlər obrazlı şəkildə öz ifadəsini tapmış və həlli istiqamətində təşəbbüs göstərilmişdir. Bu baxımdan yazıçının qələmə aldığı yumoristik-satirik hekayələr və povestlər xüsusi maraq doğurur. Qüdrətli söz ustadı Haqverdiyevin qələmə aldığı “Yeni təbabət” hekayəsində istifadə olunan antroponimlər diqqəti cəlb edir. Hekayədə istifadə olunan *Qarinqulu xan* adı obraz haqqında ilkin təəssüratın yaranmağına səbəb olur. Ümumiyyətlə, bədii əsərlərdə işlədilən şəxs adlarının bir vəzifəsi də canlandırılan obraz haqqında müəyyən məlumatın oxuculara ötürülməsidir. Şəxs adlarının bu cür funksiyası, xüsusilə, epizodik obrazların iç dünyasının açılmasında böyük rol var. Hekayədəki *Qarinqulu xan* adı məhz bu funksiyanı daşıyır, belə ki, əsərdə obraz haqqında məlumat verilməsəydi belə artıq oxucularda surət haqqında müəyyən fikir formalaşmış olacaqdı. Yazıçı hekayədəki bu obraz haqqında bir qədər məlumat vermiş və onun adının mənası artıq tam şəkildə oxuculara aydın olmuşdur. Öz əsərlərində cəmiyyətdə amansızlıq, haqsızlıq kimi problemləri qabardan Haqverdiyev bu ad seçimi ilə bir başçı kimi sərdarın boş və lazımsız işlə məşğul olduğunu, cəmiyyətə heç bir xeyrinin dəymədiyini obrazlı şəkildə dilə gətirmişdir. Hekayədə istifadə olunan digər ad seçimləri də bir qədər gülüş doğurur, bununla da obrazlar haqqında onların xarakterləri haqqında müəyyən dərəcədə məlumat almış oluruq.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bədii ədəbiyyatda onomastik vahidləri araşdırarkən əsl onomastik adlarla bədii adlar arasındakı fərq başa düşülməlidir. K.Əliyev onlar arasındakı fərqlə əlaqədar bir neçə vacib məqamı vurğulamışdır [3, s.259]:

- Bədii əsərdə işlənən bütün adlar yazıçının nəzərində tutduğu vəzifəyə xidmət edir və təbii olaraq, fikrin obrazlı şəkildə ifadə olunması ön plana çəkilir. Tarixi şəxsiyyətlərdən başqa, bədii əsərlərdə rast gəldiyimiz digər əsl onomastik vahidləri elə bədii adlar kimi qəbul etmək olar.
- Dilin leksik sistemindəki əsl onomastik vahidlər xüsusi bir lay təşkil edir. Bədii adlar həmin bu layda, əsasən, öz əksini tapa bilmir.
- Əsasən, neytral mövqedə duran onomastik vahidlər demək olar ki, ədəbi dilin bütün üslublarında istifadə oluna bilər. Üslubi yük, bədii obrazlılıq işlənmə yerinə və daşdığı vəzifəyə uyğun olaraq onlara sonradan verilir. Bədii adlar işlənmə dairəsinə görə məhduddurlar, onlar daha çox bədii üslubda və bir qədər də publisistik üslubda istifadə olunurlar. Bədii adlar obrazlılığına görə fərqlənirlər.
- Əsl onomastik vahidlər dil faktı kimi dəyərləndirilir və onların yaradıcısı xalqdır. Nitq faktı kimi bədii adların yaradıcısı isə sənətkarlar, yazıçılardır.
- Əsl onomastik vahidlərin bir hissəsi konkretidir. Onlar bir şəxsi, şəhəri, kəndi, qəsəbəni və s. bildirir. Bədii adlarda ümumiləşdirmə, tipikləşdirmə müşahidə olunur və bədii əsərdə işlənərkən bir şəxsi, şəhəri, qəsəbəni və s. bildirmir, tipik, səciyyəvi xarakter daşıyaraq bir ad kimi meydana çıxır.
- Müəyyən dövlət sənədlərində öz əksini tapan onomastik adların bir hissəsi xüsusi rəsmi ad hesab olunur. Bədii adlar isə rəsmi ad hesab olunmurlar.

Bütün bu faktorların bədii əsərlərdə işlənən onomastik vahidləri araşdırarkən nəzərə alınması onların mövqeyinin, daşdığı funksiyanın öyrənilməsi baxımından mühümdür.

Bədii əsərlərdə işlədilən xüsusi adlarla obrazlar arasında birbaşa əlaqə vardır. Bir xüsusi ad işlətməklə yazıçı bəzən canlandırılan obraz haqqında kifayət qədər məlumat vermiş olur. Beləliklə, işlədilən xüsusi ad təkcə obrazı adlandırmaqla kifayətlənmir, başqa funksiyalar da icra etmiş olur. Bədii əsərlərdə yazıçı nəzərə

çatdırmaq istədiyi ideyanı oxuculara ötürmək üçün bəzən müxtəlif üslubi vasitələrdən – *ləqəblərdən* də istifadə edir. Adların seçilməsinə xüsusi diqqət ayrıldığı kimi ləqəblərin seçilməsi zamanı da böyük səy göstərilir. Ləqəblər əsərdəki obrazı digərlərindən fərqləndirir, onu fərdiləşdirir. Canlandırılan obrazın hər hansı bir xüsusiyyətinə, xarakterinə görə ona ləqəb verilə bilər. Çox vaxt ləqəblər əsərdə yumor yaratmaq üçün istifadə olunur. Məna çalarlarına görə ləqəbləri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- Ləqəb obraza xarici görünüşünə görə verilə bilər.
- Ləqəb obraza əsərdə komizm, yumor yaratmaq üçün verilə bilər.
- Obraza verilən ləqəb onun gördüyü iş, məşğul olduğu sənətlə əlaqədar olaraq verilə bilər.
- Obraza verilən ləqəb onun əslən haradan olduğunu göstərə bilər.
- Obraza verilən ləqəb obrazın hər hansı tipik xüsusiyyəti və ya xarakteri ilə əlaqədar olaraq verilə bilər.

İngilis və Azərbaycan dillərindəki aşağıdakı nümunələrə nəzər yetirək:

"Mrs. Threadgoode was enjoying the Reese's Peanut Butter Cup that Evelyn had brought and reflecting back to waht seemed to be her favorite period, the time when all the trains were running past her house. But something she said the week before interested Evelyn, and her curiosity got the best of her.

"Mrs. Threadgoode, did you say that Idgie and Ruth had a little boy?"

"Oh yes, *Stump*, and you never saw a more manly little fella. Even when he lost his arm."

"Good Lord, what happened?"

"He fell off one of the trains and had his arm cut off, right the elbow. His real name was *Buddy Threadsgoode, Jr.*, but they called him *Stump* 'cause all he had left was a little stump of an arm.'" [54, s.86]

Amerikalı aktrisa, komediya ustası və yazıçısı Fenni Fleqq (Fannie Flagg) bir sıra roman və kitabların müəllifidir. Onun qələmə aldığı “Fried Green Tomatoes at the Whistle Stop Cafe” adlı romanı ilk dəfə 1987-ci ildə nəşr edilmişdir. Böyük maraq doğuran bu roman eyni zamanda “The New York Times Bestseller” siyahısına daxil olmuşdur. 1991-ci ildə bu roman əsasında “Fried Green Tomatoes” adlı film də çəkilmişdir. Əsərdə bir-biri ilə bağlı iki müxtəlif hekayənin danışıldığını müşahidə edirik. Roman ilk olaraq orta yaşlı, ev xanımı *Evelyn Couch* ilə *Ninny Threadgoode* adlı yaşlı bir dul qadının tanış olması və bu tanışlığın dostluğa çevrilməsi ilə başlayır. Bu dostluq Evelyn Couch üçün mühüm bir dönüş nöqtəsi olur və onun həyatında bir çox dəyişikliyin baş verməsinə gətirib çıxarır. Digər hekayə isə onların söhbətləri əsnasında yada saldıqları xatirələr əsasında formalaşır. Bu hekayənin əsas qəhrəmanları – *Idgie Threadgoode* və *Ruth Jamison* “Whistle Stop” adlı kafenin birgə sahibləri və eyni zamanda dostdurlar. Romanda təsvir olunan hadisələr, əsasən, Alabamadakı bir şəhərcikdə baş verir.

Bu romandakı bəzi obrazlar müxtəlif xüsusiyyətlərinə görə ləqəb qazanmışlar. Əsərdə yazıçı bəzi obrazların ləqəblərini necə qazandığı barədə məlumat verir. Onlardan biri “*Stump*” ləqəbli *Buddy Threadsgoode Jr* adlı obrazdır. Bu ləqəb obraza bənzətmə əsasında, xarici görünüşünə görə verilmişdir. *Stump* sözünün ümumi isim kimi lüğəti mənası gövdəsi kəsilmiş ağac kötüyü deməkdir. Bu mənə obraza verilən ləqəbin ifadə etdiyi mənə ilə üst-üstə düşür. Belə ki, *Buddy* bir gün qatardan düşmüş və bu bədbəxt hadisə nəticəsində qolunun birini itirmişdir. Roman boyu ona “*Stump*” ləqəbi ilə müraciət edilir.

“That’s how it is in big families. Everybody has their favorite. Her real name was *Imogene*, but *Buddy* started calling her *Idgie*. *Buddy* was eight when she was born, and he used to carry her all over town, just like she was a doll.” [54, s.22]

Romanda *Imogene Threadsgoode* adlı obraz “*Idgie*” ləqəbi ilə tanınır. Əsərdə göstərilir ki, bu ləqəb ona qardaşı *Buddy* tərəfindən verilir. *Idgie* adı *Imogene* və ya

*Imogenen* adının qısaldılmış forması kimi istifadə olunur. *Imogene* adı latın mənşəlidir və mənası “*subay qız*”, “*məsum*” deməkdir. *Idgie* adı da eyni mənanı ifadə edir.

Əsərdə “*Idgie*” ləqəbli obrazın xarakteri haqqında danışılarkən onun kimsəsizlərə qarşı olan xeyirxahlığı təsvir olunur. “*Smokey*” *Philips* kimi tanınan şəxs kimsəsizdir və tez-tez kafeyə baş çəkir. *Idgie* hər dəfəsində ona isti yeməklər verir. Bu ləqəb ona xarici görünüşünə görə verilmişdir. Hətta *Idgie* onu “*Smokey Lonesome*” deyə çağırır:

“I remember the first time he ever came in the café. I was having a plate of fried green tomatoes, and he knocked on the back door, looking for food. *Idgie* went in the kitchen and pretty soon she came back in with this poor fella that was filthy dirty from riding the trails, and told him to go into the bathroom and wash up and she'd give him a bite to eat. *Idgie* went to fix him a plate and said that was *the lonestomest-looking character* she'd ever seen. He said his name was *Smokey Philips*, but *Idgie* named him *Smokey Lonesome*, and after that, every time she'd see him coming in off the road, she'd say, Here comes ol' *Smokey Lonesome*.” [54, s.104]

Romandakı digər ləqəbli obraz, “*Big George*” kimi tanınan *George Pullman Paevey* Sipsey Paevey tərəfindən övladlığa götürülmüşdür. Əsərdə göstərilir ki, bir gün dostu onun qapısını döyür və bir təklifi olduğunu söyləyir. Bir qız yeni körpə dünyaya gətirib və dəmiryolu stansiyasındadır, tezliklə yola düşəcək. Ancaq körpəni özü ilə aparmaq niyyətində deyil. Çoxdandır övlad sahibi olmaq istəyən Sipsey bu təklifi qəbul edir. Pullmana verilən ad elə bu tarixçə ilə bağlıdır, ləqəbi isə onun xarici görünüşünə görə verilmişdir. Əsər boyu ona elə “*Big George*” deyə müraciət edilir:

“So we never did know the baby's name. Sipsey said since he came off the train, she would just call him *George Pullman Peavey, after the man that invented the pullman car*. But whoever his real daddy was, he must have been a big man, because *George* grew up to be a six-foot-four, two-hundred-fifty-pounder.” [54, s.40]

“Axund iftarı yeyib təsbehi alır əlinə, başlayır hesablamağa: *bəzzaz Palazqulaq oğlu* – otuz manat, *Fərə Cəfər* – əlli manat, *süpürgəsaqqal Rəhim* – on manat, *dana*

*Bayram – on manat, körükburun oğlu – on manat, çürük Mehdi – on manat, yetim Dadaş – beş manat, cıq-cıq Fərzalı – beş manat, içgənə Kərim – beş manat, zurna Balaxanımın uşaqları – on manat, qaban Kazım bəy – bir at, ya əvəzinə iyirmi manat, quzğun Səfi bəy – bir çuval buğda, keçəl Mir Heydər – bir şaqqa keçi əti...*” [41, c.II, s.151-152]

Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin qələmə aldığı “Marallarım” silsiləsinə daxil olan “Şikayət” hekayəsində istifadə olunan ləqəblər xüsusi maraq doğuru. Yazıçının hekayələri öz yumoristik-satirik üslubu ilə seçilir və bu xüsusiyyət əsərdə istifadə olunan adlar və ləqəblərdə öz əksini tapır. Nümunədə göstərilən ləqəblər ifadə etdiyi mənalara görə müxtəlifdir. Belə ki, burada işlədilən ləqəblər ifadə etdiyi mənə çalarına görə obrazın xarici görünüşü (*süpürgəsaqqal Rəhim, dana Bayram, körükburun oğlu, keçəl Mir Heydər* və s.), gördüyü iş və ya peşə (*bəzzaz Palazqulaq oğlu; bəzzaz – parça, arşınmalılı satan tacir* deməkdir), tipik xüsusiyyəti ilə bağlıdır.

Əsərdə obrazın gördüyü iş ilə bağlı ləqəblərə də tez-tez rast gəlmək olar. Bu cür ləqəblər əsərdə çox vaxt epizodik obraz kimi çıxış edən şəxslərə verilir və onlar haqqında ümumi təsəvvürün yaranmasına xidmət edir. Aşağıdakı nümunəyə nəzər yetirək:

“Hər mollanın dalınca özünə görə dəstəsi var idi. Məsələn: *dəmirçi usta Rüstəm, başmaqçı Məlik oğlu Qasım, suçu Əbutalıb, qəlp pul kəsən Məşədi Həsənəli, hamamçı Mir Mehdi*. Bu mübahisələri də düzəldənlər bəylər və xanlar idi.” [41, c.II, s.225]

“ – Həsən əmi, Həsən əmi! Bircə tez eşiyə çıx!

*Çəpgöz Həsən* güman edərdi ki, qonşuya bir hadisə üz verib, onu köməyə çağırırlar; cəld libasını geyib balkona çıxardı.

– Kimsən, nə istəyirsən?

– Bağışlayın, Həsən əmi! Əziyyət veririk. Biz mərc çəkmişik: deyirlər çəp adam bir şeyi iki görür; yalandır, ya doğru?” [41, c.II, s.226]

Ə.Haqqverdiyevin “Uca dağ başında” adlı hekayəsindən gətirilən yuxarıdakı nümunədə istifadə olunan ləqəb obrazın xarici görünüşü ilə əlaqədar olaraq verilmişdir.

Beləliklə, onu qeyd etmək olar ki, bədii üslubda onomastik vahidlərin işlənmə xüsusiyyətləri rəngarəngdir. Bunu verilən nümunələrdə də müşahidə etmək mümkündür. Onomastik vahidlərin bədii əsərlərdə işlənməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Yazıçının məqsədi, ifadə etmək istədiyi fikir və ideyaları ilə yaxından bağlı olur. Onomastik vahidlərin bədii ədəbiyyatda işlənməsi onlara obrazlılıq verir və əsərin ümumi ideyasının əks olunmasına yardım edir. Bu baxımdan adlar əsərdə mühüm rol oynayır, eyni zamanda obrazın mənəvi keyfiyyətləri, milli-mədəni xüsusiyyətləri ilə sıx surətdə bağlı olur.

## **2.2. Onomastik vahidlərin poeziyada üslubi mövqeyi**

Hər bir insanın həyatında poeziyanın rolu və mövqeyi fərqlidir. Sözsüz ki, poeziya nümunələri söz ustalarının yaradıcılığında daha böyük əhəmiyyət kəsb edir. Söz ustaları öz fikirlərini, düşüncələrini ifadə etmək və oxuculara çatdırmaq üçün bundan bir vasitə kimi istifadə edirlər. Bunun vasitəsilə oxucular müəyyən ideya və fikirləri mənimsəmiş olur, bu da öz növbəsində müəyyən dərəcədə onların həyatlarında dəyişikliyə gətirib çıxarır. Poeziyada ifadə olunan ideyalar, fikirlər, duyğular müxtəlif subyekt və obyektlərlə bağlı ola, şairin iç dünyasını əks etdirə və müxtəlif tarixi hadisəni özündə təcəssüm etdirə bilər. Poeziyada ülvə məhəbbətin tərənnümünə, təbiətin gözəlliyinin təsvir edilməsinə, qəhrəmanlığın, düzgünlüyün yaxşı bir xüsusiyyət kimi təriflənməsinə və başqa müxtəlif məqamlara tez-tez rast gəlinir. Bütün bu rəngarəng fikirləri ifadə etmək və oxuculara çatdırmaq üçün müxtəlif vasitələrdən istifadə olunur. Bu vasitələr sırasına onomastik vahidlər də daxildir. Ümumiyyətlə, milli, mənəvi keyfiyyətləri özündə təcəssüm etdirən onomastik vahidlərin nəzm və nəsr əsərlərində istifadə olunması onlara rəngarənglik qatır və oxucularda maraq doğurur. Poeziyada istifadə olunan xüsusi adların təsnifi genişdir, belə ki, burada şəxs adlarına, təbiətin tərənnümü ilə əlaqədar olaraq müxtəlif çay, göl, dağ, şəhər, kənd və başqa adlara rast gəlmək olar.

Yazılı ədəbiyyatda işlənən xüsusi adlar arasında tarixi əhəmiyyətli yer, hadisə və şəxslər haqqında təsəvvür oyadan real onomastik vahidlərə, eyni zamanda öz obrazlılığı ilə seçilən və əsasən, yazıçı təxəyyülünün məhsulu olan poetik onomastik vahidlərə rast gəlmək olar. Bu xüsusda, poeziyada işlənən antroponimlər xüsusi maraq doğurur. Bir sıra şairlərin yaradıcılığında real onomastik vahidlərin işləndiyini müşahidə edə bilərik.

İngilis və Azərbaycan dillərindəki aşağıdakı nümunələrə nəzər yetirək:

“Then, in the boyhood of the year,

*Sir Launcelot and Queen Guinevere*

Rode thro’ the coverts of the deer,

With blissful treble ringing clear.” [72]

Alfred Tennyson (Alfred Lord Tennyson) Viktoriya dövrünün tanınmış şairlərindən biridir. O, qələmə aldığı bir çox şeirləri ilə yaddaşlarda qalmışdır. Tennyson Böyük Britaniyanın “Şair” mükafatı laureatına layiq görülmüşdür. Onun poeziyasının əsasında bir sıra fərqli mövzular durur. Tennysonun şeirlərində əfsanələrdən tutmuş klassik miflərə kimi, gündəlik həyatda müşahidə etdiyi problemlərdən tutmuş təbiətin tərənnümünə kimi müxtəlif mövzuların əks olunduğunu görmək olar. Onun qələmə aldığı poeziya nümunələrində Con Kitsin (John Keats) və digər romantik şairlərin təsirini də sezmək mümkündür. Tennyson qələmə aldığı “Sir Launcelot and Queen Guinevere” şeirində *Ser Lancelot* və *Kraliça Quineverin* arasında yaranan münasibətdən söz açılır. Quinever əfsanəvi kraliça və Kral Arturun (King Arthur) xanımadır. Kral Artur əfsanəsinin həqiqət olub-olmadığı barəsində tam dəqiq bir fikir yoxdur, lakin tarixçilər bunun həqiqət ola biləcəyi haqqında müəyyən mülahizələr də irəli sürmüşlər. Lancelot isə Kral Arturun yaxın silahdaşlarından biridir və Dəyirmi Masa Cəngavərləri arasında ən cəsur döyüşçü kimi təsvir olunur. O, mərhəmətli, sədaqətli, güclü və ağıllı bir cəngavərdir. Təəssüf ki, o, kralın xanımı Quineverə aşiq olur və bu da bir sıra faciələrə gətirib çıxarır. Aralarındakı məhəbbəti kraldan gizli saxlamağa çalışsalar da, bunun üstü açılır və sonda Dəyirmi Masanın

dağılmağı ilə nəticələnir. Quinever Launselota əvvəl məhəl qoymasa da, daha sonra onun məhəbbətinə qarşılıq verir. Bu faciəvi sevgi hekayəsindən ilhamlanaraq “Sir Launcelot and Queen Guinevere” şeirini qələmə alan Alfred Tennyson onların məhəbbətini bir növ misralarda ölümsüzləşdirmişdir. İşlənən antroponimlər isə şeirə ifadəlilik gətirmiş və bədii məna çaları qatmışdır.

“Bu adi torpağın qoynunda bir gün

*Həbib, Füzuli dünyaya gəlib.*

Bu yerdə, yurdumun qeyrətli oğlu

*Həsən bəy Zərdabi qalxıb, yüksəlib,*

Burda *Qantəmirin* günləri keçib,

*Abdulla Faruqun* şeiri göyərüb.

*İsmayıl Soltanın* nəğmələrinə

Oynaq bəstələri bu torpaq verib...

Bu torpaqdan, sudan alıb qidanı

Dünyaları gəzən şeirlərində.

Bozdağ ətəyində sakit uyuyur

Elin şair oğlu *Əli Kərim* də.” [47, c.I, s.80-81]

Azərbaycan poeziyasında xüsusi yer tutan görkəmli və qüdrətli sənətkarlardan biri də Rəsul Rzadır. Xüsusilə, o, sərbəst şeir yaradıcıları sırasında duran ən böyük nümayəndələrdəndir. Rəsul Rzanın poeziyasında bir-birindən gözəl sənət nümunələrini tapa bilərik. Onun yaradıcılığında Azərbaycan xalqının həyatında mühüm rol oynayan hadisələr, bir sıra problemlər də öz əksini tapmışdır. Yaradıcılığında müxtəlif mövzulara yer verən şairin qələmə aldığı “Göyçayım” şeiri

xüsusi marağ doğurur. Rəsul Rza Göyçay şəhərində anadan olmuşdur və öz doğma yurduna olan sevgisini bu şeirdə ifadə etməyə çalışmışdır. Göyçayda boya-başa çatan şair yurdunun gözəlliklərini tərənnüm etsə də, doğma Azərbaycanını bölgə-bölgə ayıra bilmədiyini də dilə gətirir. Doğma vətəninə olan sevgisini obrazlı şəkildə ifadə edən Rəsul Rza yurdunun necə qüdrətli oğullar və sənətkarlar yetişdirdiyini vurğulamaq üçün bir sıra antroponimlərdən istifadə etmişdir. Azərbaycanın görkəmli maarif xadimi, yazıçı və pedaqoqu *Qantəmir Qafur*, Azərbaycan milli mətbuatının banisi, görkəmli ziyalı, maarifçi və pedaqoqu *Həsən bəy Zərdabi*, Azərbaycan poeziyasında özünəməxsus yer tutan, şair və tərcüməçi *Əli Kərim*, Səməd Vurğun, Mikayıl müşfiq, Süleyman Rüstəm kimi görkəmli sənətkarlarla adı bir yerdə çəkilən, eyni zamanda Rəsul Rzanın məktəb yoldaşı olmuş şair *Abdulla Fəruq*, Azərbaycanın tanınmış şair və dramaturqu *İskəndər Çoxşün* kimi sənətkarların adlarının şeirdə verilməsi Göyçayın necə görkəmli ustaların evi olduğunu vurğulamaq üçün işlənmişdir. Bununla yanaşı, onu da deyə bilərik ki, şeirdə işlənən bu antroponimlər oxuculara məlumat vermək məqsədi daşıyır. Belə ki, adı çəkilən söz ustaları Göyçayda anadan olmuşlar. Göründüyü kimi, şeirdə işlənən onomastik vahidlər təkcə ön plana çəkilən vətən, vətənə sevgi mövzusunun obrazlı ifadəsinə yardım etmir, eyni zamanda məlumatverici xarakter də daşıyır. Bundan əlavə, Rəsul Rzanın yazdığı “Göyçayım” şeirində bir sıra toponimlərə də rast gəlmək olar.

Poeziyada işlənən onomastik vahidlərin üslubi mövqeyini araşdırarkən bir sıra maraqlı məqamlara rast gəlmək olar. Məlumdur ki, bədii ədəbiyyatda istifadə olunan onomastik vahidlər müəyyən bir vəzifəyə xidmət edir. Poeziyada işlənən xüsusi adlar müəyyən bir ideyanın daşıyıcısı kimi ortaya çıxır və şairin ifadə etmək istədiyi arzu, amal, istək və düşüncələrlə sıx şəkildə bağlı olur.

Yazılı ədəbiyyatda real şəxs adları ilə yanaşı poetik onomastik vahidlərə də rast gəlmək mümkündür. Onların şeirlərdə istifadə olunması xüsusi marağ doğurur. Odur ki, ingilis və Azərbaycan dillərindəki aşağıdakı poeziya nümunələrinə diqqət yetirək:

“You talk o’ better food for us, an’ schools, an’ fires, an’ all:

We'll wait for extry rations if you treat us rational.

Don't mess about the cook-room slops, but prove it to our face

The Widow's Uniform is not the soldier-man's disgrace.

For it's *Tommy* this, an' *Tommy* that, an' Chuck him out, the brute!

But it's "Saviour of 'is country" when the guns begin to shoot;

An' it's *Tommy* this, an' *Tommy* that, an' anything you please;

An' *Tommy* ain't a bloomin' fool – you bet that *Tommy* sees!" [59, s.63]

Tanınmış ingilis yazıçısı və şairi Cozef Redyard Kiplinq (Joseph Rudyard Kipling) Hindistanın Bombay şəhərində anadan olmuşdur. Uşaqlıq illərinin bir hissəsini burada keçirən Kiplinq təhsilini davam etdirmək üçün İngiltərəyə üz tutur. Bir sıra qısa hekayələr və şeirlərin müəllifi olan yazıçı 1907-ci ildə Ədəbiyyat üzrə Nobel mükafatına layiq görülmüşdür. Uşaq ədəbiyyatında tez-tez adı çəkilən Redyard Kiplinq "Cəngəlliklər kitabı" və "İkinci cəngəlliklər kitabı"nın müəllifidir. Bu kitablarda hamının sevərək oxuduğu və tanıdığı qəhrəman Mauqli yer alır.

Fərqli mövzulu şeirlərin müəllifi olan yazıçı və şairin qələmə aldığı "Tommy" şeiri xüsusi maraq doğurur. "Tommy" Redyard Kiplinqin ən məşhur şeirlərindən biridir, xüsusilə də, yaşadığı dövrlə səsleşdiyinə görə diqqəti öz üzərinə çəkə bilmişdi. Şeirdə istifadə olunan danışiq dili və əsgərlərin həyatının böyük ustalıqla təsvir olunması da bunun səbəblərindən biridir. Bu xüsusda, "Tommy" Kiplinqin qələmə aldığı "Danny Deever", "The Last of the Light Brigade", "Gentlemen-Rankers" kimi şeirlərlə oxşarlıq təşkil edir. Burada əsgərlərin üzləşdiyi ağır yaşam tərzi, xüsusilə də onların ağır döyüşlərdən sonra evə döndükdə qarşı-qarşıya gəldikləri çətinliklər təsvir olunur. Şairin "Tommy" şeirinin demək olar ki bütün bəndlərində *Tommy* xüsusi adı işlənmişdir və müəyyən qədər qafiyə də yaradır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, burada istifadə olunan onomastik vahid sırf konkret bir şəxsi bildirmək üçün istifadə olunmamışdır. *Tommy* - *Tommy Atkins* ümumiləşmiş bir ad kimi və ya ləqəb kimi çıxış edir və Britaniya əsgərlərini bildirir. *Atkins* "qırmızı yer kürəsinin kiçik oğlu"

deməkdir. Əsgərlər geyindikləri formaya görə belə adlandırılmışlar. Bu soyad “*Ad*” hissəciyindən formalaşmışdır. “Ad” ıvrit dilində *Adam* kişi adının bir formasıdır və mənası “*qırmızı yer kürəsi*” deməkdir. Bu da ilk insanın yaradıldığı maddəyə istinadən bu mənanı ifadə edir. Daha sonralar müəyyən dialektlərdə bu addakı “*d*” hərfi “*t*” hərfinə çevrilmişdir. Atkins soyadındakı “*s*” “*oğlu*” deməkdir – *Atkinin oğlu* (“son of Atkin”). Bu ad, əsasən, Birinci Dünya müharibəsində iştirak edən əsgərlərlə bağlı olaraq istifadə edilirdi. Göründüyü kimi, Tommy burada bütün əsgərlərin keçirdiyi duyğuların və üzləşdiyi çətinliklərin obrazlı ifadəçisidir. O, müharibə zamanı “ölkənin xilaskarı” kimi döyüşsə də, sülh dövründə əsgərlərə qarşı edilən ədalətsiz rəftardan və münasibətdən narazıdır. Şeirdə bu onomastik vahidin istifadə olunması ona ifadəlilik və obrazlılıq gətirmişdir, şair söyləmək istədiyi fikirləri onun dilindən verərək gənc əsgərlərin müdafiəsinə çıxır, onların dərdinə şərik olur.

“Anasız, babasız *Ofelya* kimi

Saçları pərişan bir qızıdır eşqim.

Qəlbimin buludlu səmalarında

Titrəyən bir qərrib ulduzdur eşqim!” [45, s.48]

Yeni dövr Azərbaycan ədəbiyyatının və poeziyasının inkişafında mühüm rol oynayan görkəmli şəxslərdən biri də şair, pedaqoq Mikayıl Müşfiqdir. Onu oxuculara sevdiren təkcə əsərləri deyil, eyni zamanda onları ürəkdən, böyük səmimiyyət hissi ilə qələmə almasıdır. Yaradıcılığında dövrün sosial və mədəni məsələlərinə yer verən şair dogma vətəninə daim böyük məhəbbətlə tərənnüm etmiş, xalq ruhu ilə bağlı olduğunu göstərmişdir.

İstər Azərbaycan, istərsə də digər dillərin ədəbiyyatında tez-tez rast gəlinən, bitib-tükənməyən bəşəri mövzulardan biri də sevgi və məhəbbətdir. Bütün zamanlarda sənətkarlar bu mövzuya dəfələrlə müraciət etmişlər, sözsüz ki, Mikayıl Müşfiq də bundan yan keçməmişdir. Sevgi və gözəlliyin tərənnümü şairin bir çox şeirlərinin mövzudur. Şairin qələmə aldığı “Eşqim” şeiri də bu mövzudadır, ancaq şair burada öz məhəbbətini “qəmli, ıssız xərəbələrə”, “yetimə” bənzədir. Şeir boyu müxtəlif

bənzətmələrdən istifadə olunmuşdur, bu da şairin keçirdiyi duyğuların obrazlı ifadə olunmasına xidmət edir. Bununla yanaşı şair antroponimdən – *Ofelya* istifadə edərək bu obrazlılığı daha da gücləndirmişdir. Ofelyanı “anasız, babasız, saçları pərişan halda olan bir qız” kimi təsvir edən şair öz eşqini ona bənzədir. Bədii müqayisə nəticəsində meydana gələn bu bənzətmə şairin iç dünyasını dərk etməkdə bizə kömək olur.

*Ofelya* “*Ofeliya*” qadın adının bir formasıdır. Latın dilindən tərcümədə mənası “ucaltmaq, yüksəltmək” deməkdir. Ofeliya qadın adı Şekspirin hamı tərəfindən sevilərək oxunan “Hamlet” əsərinin əsas surətlərindən birinin adıdır. Bu əsərin Azərbaycan dilinə tərcümə edilməsi, eyni zamanda səhnələşdirilməsi Ofeliya qadın adının məişətimizə daxil olmasına səbəb olmuşdur. [66, s.952] Bir sıra mənbələrdə *Ofelya* adının mənası kimi “yardımsevər, yardım edən” də göstərilir.

Bəzən poeziyada xalqın zəngin irsini göstərmək, məlumat vermək üçün də onomastik vahidlərə üz tutulur. İngilis və Azərbaycan dillərindəki aşağıdakı nümunələrə nəzər yetirək:

“Hunah for *Peter Parley*!

Hurrah for *Daniel Boone*!

Three cheers, sir, for the gentleman

Who first observed the moon!” (Emily Dickenson) [51, s.5]

Amerikalı şairə Emili Dikinsonun qələmə aldığı bu şeirdə *Peter Parley* və *Daniel Boone* kimi onomastik vahidlər işlənmişdir. *Peter Parley* amerikalı yazıçı və bir çox uşaq kitablarının müəllifi olan Samuel Qrizvold Qutriçin (Samuel Griswold Goodrich) təxəllüsüdür. O, təhsil sahəsində gördüyü işlərə görə çox tanınır. *Daniel Boone* amerikalı pioner, siyasətçidir. Onun gördüyü işlər xalq qəhrəmanı kimi tanınmasına səbəb olmuşdur.

“Bizim müdrik, ağsaçlı

Qəhrəman elimiz var.

Bizim *qoç Koroğlumuz*,

Bizim *Nəsrəddinimiz*,

Bizim *Füzulimiz* var!” [48, c. I, s.5]

Bəxtiyar Vahabzadənin “Bədir!” şeirində xalq qəhrəmanı Koroğlunun, fəlsəfə, riyaziyyat, astronomiya, tarix kimi elm sahələrinə yiyələnmiş azərbaycanlı alim və dövlət xadimi *Nəsrəddin Tusinin*, Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində divan janrında mükəmməl əsərlər ərsəyə gətirən, şair, mütəfəkir *Məhəmməd Füzulinin* adları çəkilmişdir.

Ümumiyyətlə, poeziyada işlənən onomastik vahidlər öz müxtəlifliyi ilə seçilir. Bir sıra hallarda şeirlərdə hidronimlərə – çay, göl və s. adlarına da rast gəlmək olur. Bədii müqayisələr aparmaq, məhəbbət, vətən, qəhrəmanlıq, cəsurluq, igidlik kimi ideyaların canlı və obrazlı verilməsi üçün istifadə olunan onomastik vahidlər şeirə ifadəlilik gətirir.

İngilis və Azərbaycan dillərindəki aşağıdakı nümunələrə nəzər yetirək:

“*Tagus*, farewell, that westward with thy streams

Turns up the grains of gold already tried;

With spur and sail for I seek *the Thames*,

Gainward the sun that show’th her wealthy pride,

And, to the town which *Brutus* sought by dreams,

Like bended moon doth lend her lusty side.

My king, my country, alone for whom I live,

Of mighty love the wings for this me give.” [65, s.59]

Tomas Vayt (Sir Thomas Wyatt) XVI əsrdə yaşayıb-yaratmış ingilis şairi, siyasətçisi və diplomatıdır. İngilis ədəbiyyatında sonnet şeir formasının inkişafı onun adı ilə bağlıdır. Yazdığı satiralarda dövrün vacib siyasi məsələlərini ön plana çəkmiş

və onları böyük məharətlə ifadə etmişdir. Ümumiyyətlə, şairin əsərlərini yazdığı üslub böyük maraq doğurur.

Belə güman olunur ki, nümunədə verilən “Tagus, farewell” şeirini Vayt 1539-cu ildə İspaniyadan qayıdarkən yazmışdır. O, diplomatik münasibətlərlə bağlı kral tərəfindən İspaniyaya göndərilmişdi. Vətənə gəlməyə icazə aldıqdan sonra qələmə aldığı bu şeirdə obrazlılığın gücləndirilməsi üçün bir sıra onomastik vahidlərdən istifadə etmişdir. Onlardan biri *Tagus* (Taxo çayı) hidronimidir. Bu çay öz başlanğıcını İspaniya ərazisindən götürür. *Tagus* sahillərinə vida edərək vətənə yola düşən şair *the Thames* (Temza çayı) hidronimindən istifadə edərək şeirdə sanki iki çayı bir-biri ilə qarşılaşdırır. Bununla Londona gedib çatmaq istədiyini vurğulayır. Burada həmçinin Vaytın şair və saray əyanı vəzifələrini qarşılaşdırdığını da sezmək olur. Eyni zamanda Vayt şair və saray əyanı kimi ikili rolunu vurğulamaq üçün günəş və ay kimi sözlərdən istifadə etmiş, bədii ifadəlilik yaratmışdır. “And, to the town which *Brutus* sought by dreams” misrasında *Brutus* antroponimin işlədilməsi Britaniya ərazisinin müəyyən hissəsinin vaxtı ilə Qədim Roma imperiyası tərkibində olmasını və romalıların amansız hakimiyyətini yada salır. Əksər tədqiqatçıların fikrincə, bu misrada eyhamlı şəkildə vurğulanan şəhər Londondur. Bu şeirdə işlənən onomastik vahidlər müqayisə əsasında formalaşan, qarşılaşdırılmış iki fikrin obrazlı ifadəsinə xidmət edir.

Azərbaycan poeziyasında tez-tez rast gəlinən hidronimlər sırasında *Göygöl*, *Kür*, *Araz* göl və çay adları daxildir. Buna səbəb onların Azərbaycan xalqının tarixində və həyatında mühüm rol oyanması ola bilər. Məsələn, *Arazın* adətən ayrılıq rəmzi kimi verilməsi onun Azərbaycan torpaqlarının Şimali və Cənubi Azərbaycan olaraq bölünməsində oynadığı rolla əlaqələndirilir. Bəzən şeirlərdə *Kür* və *Araz* qardaş kimi göstərilmiş, talelərində ayrılıq olsa da, sonda nikbinlik rəmzi kimi (*Kür* və *Araz* çaylarının qovuşaraq Xəzər dənizinə tökülməsi) onların qovuşmağı təsvir edilmişdir.

Azərbaycan poeziyasında *Göygöl* özünəməxsus yer tutur. Bir çox şairin yaradıcılığında Göygölün tərənnümünə rast gəlmək olar. Təbiət gözəlliklərinin vəsf edilməsi poeziyada tez-tez müraciət olunan bir mövzudur. Odur ki, Göygöl bir sıra

şairlərimizin yaradıcılığına qonaq olmuş, öz növbəsində söz ustaları onu özünəməxsus nöqteyi-nəzərdən tərənnüm etmişlər. Səməd Vurğun, Əhməd Cavad, Məmməd Araz, Mikayıl Müşfiq, Süleyman Rüstəm kimi şair və yazıçılarımızın yaradıcılığında “Göygöl obrazına” rast gəlmək olar.

“Ey çocuq ruhu qədər şən *Göygöl*,

Köksü almas kimi rövşən *Göygöl*!

Ətəyindən əyilib öpdüm mən,

Kimi qaçar sevgilisin öpməkdən?” (Mikayıl Müşfiq) [45, s.59]

“Bəlkə də bu sirri bilmirsən özün,

Sən bütün göllərin başısan, *Göy göl*.

Vüqarlı *Qoşqarın*, qarlı *Kəpəzin*

Nişan üzüyünün qaşısan, *Göygöl*.” (Süleyman Rüstəm) [46, c.I, s.122]

Göstərilən nümunələrdə hər iki şair özünəməxsus ustalıqla Azərbaycan təbiətinin incisi – Göygölü təsvir etmişdir. Mikayıl Müşfiq Göygölü öz sevgilisinə bənzətmiş, Süleyman Rüstəm isə onu “bütün göllərin başı” adlandırmış, hər şeydən uca tutmuşdur.

Poeziyada antroponimlər və hidronimlərlə yanaşı zoonimlərə də rast gəlmək mümkündür. İstər ingilis, istərsə də Azərbaycan ədəbiyyatında maraqlı nümunələr tapmaq olar. Ümumiyyətlə, heyvanlar və quşlar bir çox şairlərin yaradıcılığında bir obraz kimi istifadə edilmişdir. Bunun da bir neçə səbəbi vardır. 1936-cı ildə “Man and Animals in Recent Poetry” adlı məqaləsini nəşr etdirən alim Elizabet Atkins bu haqda bir sıra maraqlı fikirlər söyləyir. O, öz məqaləsində heyvanların şairlərin yaradıcılığında oynadığı rolu Birinci Dünya müharibəsindən sonra Amerika poeziyasında yaranan ən böyük dəyişikliklərdən biri kimi göstərir. İki yüzdən çox şairin yaradıcılığına müraciət edən alim heyvanlar haqqında “ciddi və fəlsəfi” şeirlərin

yazıldığını müşahidə etmişdir. Romantizm nümayəndələrinin əsərlərində və Viktoriya dövründə heyvanların şeirdə təsviri poeziyada yeni yaranan meyildəki təsvirdən fərqlənirdi. Heyvanların alleqorik şəkildə təsvirindən daha çox “həqiqi” təsviri yeni bir fenomen kimi ortaya çıxır və daha çox üstünlük təşkil etməyə başlamışdı. Atkins poeziyada heyvanların təsvirində yeni meydana çıxan bu meylin səbəbləri kimi aşağıdakıları göstərir [34, s.10]:

- Darvin inqilabı, təkamülün nəticəsi olaraq insanlarla heyvanlar arasında müəyyən bir bağlılığın mövcud olması;
- Emily Dikinsonun yaradıcılığının təsiri;
- Əksər oxucuların şəhərlərdə yaşaması və həyatlarında demək olar ki, canlı varlıqların – heyvanların olmaması;
- Birinci Dünya müharibəsinin və yeni elm sahəsi – psixozanalizin “xəstə (mental cəhətdən) sivilizasiya”nın mövcudluğunu əsaslı şəkildə sübuta yetirməsi;
- İnsanların ta qədimdən heyvanlara böyük maraq göstərməsi və onların həyatında mühüm rol oynaması.

Bütün bu amillər heyvan və quş adlarının – zoonimlərin poeziyada yer almasına gətirib çıxarmışdır. Odur ki, ingilis dilindəki aşağıdakı şeir nümunəsinə nəzər yetirək:

“I live here: “*Wessex*” is my name:

I am a dog known rather well:

I guard the house but how that came

To be my whim I cannot tell.

With a leap and a heart elate I go

At the end of an hour’s expectancy

To take a walk of a mile or so

With the folk I let live here with me.” [56, s.245]

Tomas Hardi (Thomas Hardy) məşhur ingilis yazıçısı və şairidir. Bir sıra roman və kiçik hekayə müəllifi olan Hardinin əsərləri və poeziyasında romantizm cərəyanı təsirsiz ötüşməmişdir. Qələmə aldığı əksər şeirlərdə həyatda və sevgidə yaşanan məyusluqdan bəhs olunur. Şeirlərində ironiya da mühüm element hesab olunur. Bununla yanaşı Tomas Hardinin əsərləri bir sıra yazıçıların həyat və yaradıcılığında əsaslı rol oynamışdır. “A Popular Personage at Home” şeiri Hardinin öz sevimli ev heyvanı haqqında yazdığı iki şeirindən biridir. Şair bu şeiri ölümündən iki il əvvəl həyatdan köçən itinə – Wessex həsr etmişdir. Bu şeir poeziyada heyvanların təsviri bərsində yazılan digər şeirlərdən fərqlənir, belə ki, burada Wessex şairin dilindən təsvir edilməmiş, öz adından danışmışdır. Bunu vurğulamaq üçün elə şeirin ilk bəndində Wessex zoonimi istifadə olunmuşdur. Bu zoonimin şeirdə işlədilməsi sanki onun bir obraz kimi verilməsinə şərait yaradır.

Azərbaycan dilindəki bir sıra şeir nümunələrində də zoonimlərin işlənməsini müşahidə müşahidə etmək olar. Aşağıdakı nümunəyə nəzər yetirək:

“Zaman keçdi,

Zəmanəmdə “*Qırat*”, “*Dürrat*”, “*Zaman*” oldu

İgidliyi kitablara köçürüldü.

“*Zaman*” atım, aman atım!

Keçmişimdən bu günümə amanatım!

Avtomobil zamanında

Niyə, axı, sənin adın “*Zaman*” oldu?” [48, c.I, s.107]

Bəxtiyar Vahabzadə çağdaş Azərbaycan poeziyasının görkəmli nümayəndəsi, Azərbaycan şairi və ədəbiyyatşünasıdır. Şairin qələmə aldığı əksər şeirlərdə tipik bir xüsusiyyət müşahidə olunur. Bu, vətənə, öz doğma yurduna, kökünə bağlılıqdır. Şairin poetik təfəkkür mədəniyyəti nə qədər millidirsə, bir o qədər də beynəlmiləldir. Elə bu

səbəbdən Vahabzadənin yaradıcılığında milli və beynəlmiləl münasibətlərdən doğan bir sıra problemlərin obrazlı ifadəsi öz əksini tapır. Yurduna olan məhəbbətini daim misralara tökən şairin 1976-cı ildə qələmə aldığı “Qarabağ atı” şeiri xüsusi maraq doğurur. Burada işlənən *Qırat*, *Dürat*, *Zaman* zoonimləri igidlik, qəhrəmanlıq ideyasının obrazlı ifadə olunmasına xidmət edir. Qırat və Dürat Koroğlunun igidliyinə igidlik qatan, dar günündə yanında olan atlardır. İndi isə onların yerini *Zaman* tutub. *Zaman* 1956-cı ildə İngiltərə kraliçasına hədiyyə göndərilən Qarabağ atıdır. Qarabağ atlarının daim igidlərin arxası, dayağı olduğunu vurğulayan şair *Zaman*ın ipə, sapa yatmadığını bildirir. “Ayağının altındakının böyüdüüyü torpaq olmasını” istəyən *Zaman* vətəninə bağlıdır. Belində “aynalılı Həcər”in, “Koroğlu”nun olmağını istəyən *Zaman* igidlərlə bir sırada durmaq istəyir. Beləliklə, *Zaman*ın timsalında yurduna bağlılıq, qəhrəmanlıq ideyaları birləşir.

Fikrin yığcam şəkildə ifadə olunmasını təmin edən şeirlərdə bəzən poetik xüsusişməyə də rast gəlmək olar. Poetik xüsusişmə sayəsində bəzi ümumi isimlər – *vətən*, *məhəbbət* və başqaları, ümumi zoonimlər – müxtəlif heyvan və quş adları xüsusi adlar kimi çıxış edə bilərlər:

“I have a *Gumbie Cat* in mind, her name is *Jennyanydots*,

Her coat is of the tabby kind, with tiger stripes and leopard spots.

All day she sits upon the stair or on the steps or on the mat,

She sits and sits and sits and sits-and that’s what makes a *Gumbie Cat*.” [52, s.11]

Bu nümunədə göstərilən cat – pişik ümumi zoonimi xüsusişdirilmişdir. Eyni zamanda, şeirdə onun xüsusi adı da – *Jennyanydots* verilmişdir.

“She dwells with *Beauty* – *Beauty* that must die;

And *Joy*, whose hand is ever at his lips

Bidding adieu; and aching *Pleasure* nigh,

Turning to poison while the bee-mouth sips.” [58, s.327]

Romantik ingilis şairi Con Kitsdən (John Keats) gətirilən bu nümunədə (“Ode on Melancholy”) *Beauty* – gözəllik, *Joy* – sevinc, *Pleasure* – həzz sözlərinin xüsusişdiyini müşahidə edirik. Şeirdə *melanxoliya* – kədərə qarşı necə mübarizə aparılmasından danışan şair onu həyatda olan gözəl şeylərlə əlaqələndirir və həyatımızın bir parçası olduğunu vurğulayır. *Beauty, Joy, Pleasure* melanxoliyanın bir parçası olduğundan və mühüm rol oynadığından xüsusişmiş, şeirdə böyük hərflə verilmişdir.

Poetik xüsusişməyə dair Azərbaycan dilindəki aşağıdakı nümunələrə nəzər yetirək:

“Yanıq, quru,  
göy kəklikli,  
boz qumrulu  
torpağına *Vətən* dedim.  
Dağlarının köpük duman  
duvağına *Vətən* dedim.” [47, c.I, s.54]

Rəsul Rzanın “*Vətən dedim*” şeirindən gətirilən bu nümunədə *vətən* ümumi ismi ana yurda, torpağa sevgi və bağlılıq ideyası ilə əlaqədar mühüm rol oynadığına görə xüsusişmişdir. Bir çox şairlərin yaradıcılığında bu mövzu böyük əhəmiyyət kəsb etdiyindən *Vətən* sözü poetik xüsusişmənin nəticəsi olaraq xüsusi ad kimi verilmişdir.

“Ucalsın, ey *Zəfər*, qoy al bayrağın  
Səninlə fəxr edir anamız *Vətən*.  
Sənsiz zəlil yaşar ana torpağın,  
İnsanın şərəfi, şöhrəti sənsən!” [74]

Azərbaycanın tanınmış poetik şəxsiyyəti, dramaturq və mütəfəkkir Səməd Vurğunun yaradıcılığı Azərbaycan ədəbiyyatında özünəməxsus yer tutur. Şərin qələmə aldığı “Dörd söz” şeirində öz ahəngdarlığı ilə seçilir. Burada işlənən *Zəfər* və *Vətən* sözləri poetik xüsusiləşməyə nümunədir.

Nümunələrdən də göründüyü kimi onomastik vahidlərin poeziyada işlənmə xüsusiyyəti müxtəlifdir, üslubi mövqeyi rəngarəngdir. Poeziyada müxtəlif vəzifələrə xidmət edən onomastik vahidlər fikrin obrazlı ifadəsinin təminatçısıdır. Müxtəlif duyğu və ideyaların obrazlı ifadə olunmasında başlıca rol oynayan onomastik vahidlər şeirlərə bədii məna çaları gətirməklə oxucunun ruhunu oxşayır.

## NƏTİCƏ

İngilis və Azərbaycan dillərinin materialları əsasında “Onomastik vahidlərin bədii əsərlərdə rolu və üslubi xüsusiyyətləri” mövzusunda yazılan bu tədqiqat işindən aşağıdakı nəticələr əldə edilmişdir:

1. Dilin lüğət tərkibini təşkil edən adlar ümumi və xüsusi olmaqla iki yerə bölünür. Xüsusi adlar onomastik tədqiqatların obyektini təşkil edir və onomastik vahidlər adlanır. Onomastikanın tədqiqat dairəsi çoxşaxəlidir və bura bir sıra məsələlər daxildir. İngilis dilində “semantik” diferensial araşdırma, adqoyma ilə bağlı statistikanın müəyyənləşdirilməsi, müəyyən kateqoriyaya daxil olan adların leksik və morfoloji xüsusiyyətlərinin tədqiqi, şəxs adlarının, küçə adlarının, yer adlarının tədqiqi, poetik onomastika ilə bağlı araşdırmalar kimi müxtəlif istiqamətlər mövcuddur.
2. İngilis və Azərbaycan dillərində onomastik vahidlər ifadə etdiyi mənalara və fərqləndirici xüsusiyyətlərinə görə antroponim, zoonim, hidronim, toponim kimi müxtəlif qruplara bölünürlər. Bununla yanaşı, tərkibi komponentlərinə də görə də onları təsnif etmək mümkündür. Hər iki dildə, əsasən, birkomponentli, ikikomponentli, üçkomponentli və dördkomponentli onomastik vahidlərə rast gəlmək olar.
3. Onomastikanın geniş şəkildə tədqiq edilən şöbəsi antroponimikadır. Antroponimika insan adlarını – antroponimləri öyrənir. Antroponimlər özündə əsas və köməkçi adları ehtiva edir. Şəxs adı, soyad və ata adı əsas adlara daxildir. Titul, ləqəb, təxəllüs köməkçi adlara aid edilir. Bəzən köməkçi adın əsas ad kimi çıxış etdiyi hallara da (məsələn, təxəllüsün əsas adı əvəzləməsi) rast gəlmək olur. Şəxs adları kişi adları, qadın adları və həm kişilərin, həm də qadınların müştərək istifadə edə biləcəyi adlar olmaqla üç qrupa bölünür.
4. Antroponimikada zooleksem mənşəli antroponimlər – zooantroponimlər xüsusi maraq doğurur. İngilis və Azərbaycan dillərində zooantroponimlər heyvan və quş adları əsasında yaranan antroponimlər olmaqla iki qrupa bölünürlər.

- Zooleksemlər ifadə etdiyi müəyyən müsbət və ya mənfi xüsusiyyətlərə görə zooantroponimlərə çevrilirlər.
5. Onomastik sistemdə hidronimlərin də araşdırılması vacibdir, çünki onlar xalqın mədəniyyəti və təsərrüfat həyatı ilə sıx bağlıdırlar və tarixi əhəmiyyətə malikdirlər. İngilis və Azərbaycan dillərində quruluşuna görə bir, iki, üç və daha çox komponentli hidronimlərə rast gəlmək olar. Leksik-semantik xüsusiyyətlərinə görə hidronimlər *antroponim*, *zoonim*, *etnonim*, *oykonim*, və *fitonim* mənşəli hidronimlər qrupuna ayrılır.
  6. Rəngarəng tərkibə malik olan onomastik sistemin daxilində zoonimlər heç də azlıq təşkil etmir. Xüsusi zoonimlər onomastik tədqiqatların əsasında dayanır. Heyvanlara xüsusi ad verərkən üç mühüm funksiya nəzərə alınmalıdır. Bunlar *fərdiləşdirmə*, *ekspressiv* və *ritual* funksiyalardır.
  7. İngilis dilində zoonimlər zahiri görünüş, eyni zamanda antroponim, toponim əsasında formalaşa bilirlər. Azərbaycan dilində, əsasən, zahiri görünüşə görə adın verilməsi prinsipi başlıca rol oynayır. Bununla yanaşı, hər iki dildə heyvanlara verilən xüsusi adlarda müəyyən çalarlılıq özünü göstərə bilər.
  8. Onomastikanın bağlı olduğu sahələrdən biri də ədəbiyyatdır. Bədii ədəbiyyatda onomastik vahidlərin tədqiqi, onların üslubi xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi kimi məsələlərlə *poetik onomastika* məşğul olur. Poetik onomastikada şifahi və yazılı ədəbiyyatda onomastik vahidlərin araşdırılması zamanı iki istiqamət fərqləndirilir. Nəsr əsərlərində, eyni zamanda nəzm əsərlərində – poeziyada xüsusi adların tədqiqi də iki istiqamət kimi fərqləndirilə bilər.
  9. Bədii əsərlərdə onomastik vahidlər fərqli funksiyalar daşıyırlar. Alimlər tərəfindən müxtəlif adda təsnifat verilsə də, mahiyyətcə onlar eynidirlər. Bədii əsərlərdə *fərdiləşdirmə* funksiyası onomastik vahidlərin ifadə etdiyi əsas funksiyadır.
  10. Poetik onomastikada *real* və *poetik* onomastik vahidlər fərqləndirilə bilər. Bədii əsərlərdə real onomastik vahidlərin başlıca vəzifəsi real şəxslər haqqında məlumat verməkdir. Əsərin ideyası ilə yaxından bağlı olan, canlandırılan

surətin, təsvir olunan məkan və hadisənin obrazlı ifadəçisi olan poetik onomastik vahidlərin araşdırılması nəticəsində əsas adların bir sıra vəzifələri müəyyənləşdirilmişdir.

11. Onomastik vahidlər başlıca olaraq əsərin ideyasının obrazlı ifadə olunmasına xidmət edir və əsərdə iki fərqli ideyanın, mədəni müxtəlifliyin ifadə olunması obrazların ad seçimində öz əksini tapır. Onomastik vahidlər əsərdə təsvir edilən obraz haqqında, əsasən də, onun iç dünyası, xarakteri barəsində məlumat vermək üçün istifadə olunur və bununla da obrazlar fərdiləşdirilir. Eləcə də, xüsusi adlar müəllif tərəfindən əsərdə satirik gülüş doğurmaq üçün, oxucuda maraq oyatmaq üçün də işlədilərək əsərə rəngarənglik gətirmiş olur.
12. Köməkçi adlar qrupuna daxil olan ləqəblər də müxtəlif üslubi xüsusiyyətlərə malikdirlər. Bədii əsərlərdə ləqəblər obraz haqqında müəyyən informasiyanın ötürülməsində mühüm rol oynayır. Ləqəb obrazın xarici görünüşü, əslən haralı olması, peşəsi, müsbət və ya mənfi mənəvi keyfiyyəti haqqında məlumat verə bilər. Əsərdə yumor yaratmaq üçün də ləqəblərin istifadəsinə tez-tez müraciət olunur.
13. Poeziyada təbiətin gözəlliyi, məhəbbətin tərənnümü, igidlik, qorxmazlıq kimi müsbət keyfiyyətlərin qabardılması, vətənə sevginin ifadəsi kimi müxtəlif mövzulu nümunələrə rast gəlmək mümkündür. Bütün bu ideyaların ifadə olunmasında, eyni zamanda oxuculara çatdırılmasında onomastik vahidlər də mühüm rol oynayır. Nəsr əsərlərində olduğu kimi, nəzm əsərlərində də real və poetik onomastik vahidlərin işlənməsi müşahidə olunur.
14. Poeziyada müxtəlif növ onomastik vahidlərə – antroponim, hidronim və zoonimlərə rast gəlmək mümkündür. Bir-birindən fərqli ideyaların obrazlı ifadəçisi olan bu onomastik vahidlər şeirə ifadəlilik gətirir. Poeziyada xüsusi adların işlənmə səbəbləri kimi: məhəbbət və sevgiyə aid şeirlərdə obrazlılıq yaratmaq; vətənə olan sevgini və bağlılığı göstərmək; xalqın zəngin irsini qeyd etmək və ya görkəmli şəxslər barəsində məlumat vermək; igidlik, qəhrəmanlıq,

cəsurluq kimi müsbət mənəvi keyfiyyətlərin tərrənnümü və obrazlı ifadəsi; bir-birinə zidd, iki fərqli fikrin qarşılaşdırılması və s. qeyd edilə bilər.

15. Poeziyada tez-tez rast gəlinən onomastik vahidlər sırasında poetik xüsusişməyə məruz qalan ümumi isimlərin də mühüm rolu vardır. Bir sıra mücərrəd isimlər, ümumi zoonimlər xüsusişsə və şeirdə xüsusi ad kimi çıxış edə bilərlər. Bunun səbəbi bu cür sözlərin şeirdəki ideyanın ifadə olunmasında mühüm rol oynamasıdır.

## İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

### *Azərbaycan dilində*

1. Axundov A. Ümumi dilçilik. Bakı: Şərq-Qərb, 2011, 280 s.
2. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. Altı cildə. IV cild. Bakı: Elm, 2011, 860 s.
3. Azərbaycan onomastikası problemlərinə dair konfrans materialları. Bakı: V.İ.Lenin adına API-nin mətbəəsi, 1987, 334 s.
4. Cəfərli Y. Azərbaycan dilinin onomastikası müstəqillik dövründə. Bakı: Elm və təhsil, 2014, 386 s.
5. Çobanov M. Azərbaycan antroponimiyasının əsasları. Bakı: Borçalı, 2017, 412 s.
6. Əsgərov N. Azərbaycan hidronimləri. Bakı: ADPU nəşriyyatı, 2002, 146 s.
7. Hacıyeva A.K. İngilis poeziyasında şəxs adlarının üslubi mövqeyi. Dil və Ədəbiyyat, No 2, (13), ADU, Bakı, 2010, səh 158-162.
8. Hüseynova H. Bədii əsərlərdə onomastik vahidlərin rolu. Bakı: ADPU nəşriyyatı, 2017, 190 s.
9. Xəlilov B. Müasir Azərbaycan dilinin leksikologiyası. Bakı: Zərdabi Ltd, 2015, 444 s.
10. Xudiyev N. Azərbaycan antroponimlərinin təşəkkülü və inkişafı. Seçilmiş əsərləri. IX cild. Bakı: Elm və təhsil, 2014, 283 s.
11. İsmayılov V. Azərbaycan oronim və hidronimlərinin Gürcüstan arealı. Bakı, 2005, 100 s.
12. Qurbanov A. Azərbaycan onomalogiyasının əsasları. I cild. İstanbul: İmak, 2019, 280 s.
13. Qurbanov A. Azərbaycan onomalogiyasının əsasları. II cild. İstanbul: İmak, 2019, 432 s.
14. Qurbanov A. Müasir Azərbaycan ədəbi dili. I cild. İstanbul: İmak, 2019, 464 s.
15. Qurbanov A. Poetik Onomastika. Bakı: V.İ. Lenin adına API-nin nəşri, 1988, 40 s.

16. Mikayılova Ə. Onomastik vahidlərin üslubi imkanları. Bakı: Memar nəşriyyat – Poliqrafiya, 2008, 302 s.
17. Nəbiyev A. Azərbaycan xalq ədəbiyyatı. I hissə. Bakı: Çıraq, 2009, 640 s.
18. Paşayev A. Azərbaycan təxəllüsşünaslığının əsasları. Bakı: Elm və təhsil, 2016, 275 s.

### *Rus dilində*

19. Лейбниц Г.В. Новые опыты о человеческом разуме. Перевод П. Юшкевича. Москва – Ленинград: Государственное социально-экономическое издательство, 1936, 484 с.
20. Суперанская А.В. Общая теория имени собственного. Москва: Наука, 1973, 366 с.

### *İngilis dilində*

21. Atkins E. Man and Animals in Recent Poetry. PMLA, vol. 51, no. 1, Modern Language Association, 1936, pp. 263–83, <https://doi.org/10.2307/458326>.
22. Borkfelt S. What's in a name? – Consequences of naming Non-human Animals. Denmark, Aarhus University, 2011, pp 116-125. doi:10.3390/ani1010116.
23. Bright W. What IS a name? Reflections on Onomastics. Language and Linguistics 4. 4:669-681, 2003.
24. Clark C. Onomastics, in: The Cambridge History of the English Language Vol 1. UK: Cambridge University Press.
25. Dvořáková Ž. 2018. Notes on functions of proper names in literature. Onoma 53, 33–48. DOI: 10.34158/ONOMA.53/2018/3. To link to this article: <https://doi.org/10.34158/ONOMA.53/2018/3>.
26. Felecan O., Felecan D. Unconventional Anthroponyms: Formation Patterns and Discursive Function. UK: Cambridge Scholars Publishing, 2014, 513 p.
27. Gardiner S.A. The Theory of Proper names. London: Oxford University Press, 1954, 86 p.

28. G. B. G. "English River Names: Review." *The Geographical Journal*, vol. 73, no. 5, [Wiley, Royal Geographical Society (with the Institute of British Geographers)], 1929, pp. 464–70, <https://doi.org/10.2307/1784650>.
29. Hough C. *The Oxford Handbook of Names and Naming*. Great Britain: Clays Ltd, 2016, 869 p.
30. Hough C., Izdebska D. Names and Their Environment. Proceedings of the 25<sup>th</sup> International Congress of Onomastics Sciences, Glasgow 25-29 August 2014, Volume 5 Literary Onomastics: Other names, Commercial names, 177 p.
31. Juraeva I. Lexical-semantic Features of Anthroponyms in English Language. *Journal of Contemporary Issues in Business and Government* Vol. 27, No. 4, 2021 <https://cibg.org.au/>. DOI: 10.47750/cibg.2021.27.04.004.
32. Leibring K. Names of Companion Animals: Rovers in the Onomasticon? *Sweeden*, pp 114-122.
33. Nicolaisen W. Why Study Names in Literature? *Literary Onomastics Studies*: Vol 9, Article 4, 1982. <http://digitalcommons.brockport.edu/los/vol9/iss1/4>.
34. Oerlemans O. *Poetry and Animals: Blurring the Boundaries with the Human*. New York: Columbia University Press, 2018, 252 p.
35. Rajala H. English Place-names, *Leading Undergraduate Work in English Studies*, Volume 2. The University of Nottingham, 2009-2010, pp 357-370.
36. Redmonds G. *Names and History: People, Places and Things*. Continuum International Publishing Group, 2007, 280 p.
37. Vager M. On the issue of some Tendencies in Onomastic Studies in Russia: 20<sup>th</sup>-21<sup>th</sup> centuries in *Nouvelle revue d'onomastique*, 2011, pp 117-126.
38. Zerkina N.N., Kisel V.O., Mikhailov V.V., Lukina A.O. Historical and Social Background of English Name Giving Process. *Arab World English Journal* Volume 9. Number 1. March 2018, pp 88-96. ISSN 2229-9327.

#### ***Bədii ədəbiyyat***

39. Araz M. Seçilmiş əsərləri. İki cildə. I cild. Bakı: Lider, 2004, 224 s.
40. Gəncəvi N. *İskəndərnamə*. Bakı: Adiloğlu, 2011, 662 s.

41. Haqverdiyev Ə. Seçilmiş əsərləri. İki cildə. II cild. Bakı: Lider, 2005, 408 s.
42. Koroğlu. Bakı: Lider, 2005, 552 s.
43. Qutqaşınlı İ. Əsərləri. Bakı: Lider, 2005, 224 s.
44. Məmmədquluzadə C. Əsərləri. Dörd cildə. I cild. Bakı: Öndər, 2004, 664 s.
45. Müşfiq M. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Şərq-Qərb, 2004, 352 s.
46. Rüstəm S. Seçilmiş əsərləri. Üç cildə. I cild. Bakı: Şərq-Qərb, 2005, 256 s.
47. Rza R. Seçilmiş əsərləri. Beş cildə. I cild. Bakı: Öndər, 2005, 304 s.
48. Vahabzadə B. Seçilmiş əsərləri. İki cildə. I cild (Şeirlər). Bakı: Öndər, 2004, 328 s.
49. Vəzirov N. Əsərləri. Bakı: Şərq-Qərb, 2005, 304 s.
50. Dickens C. Great expectations. New York: Barnes and Noble Classics, 2005, 501 p.
51. Dickinson E. The Complete poems of Emily Dickinson. Toronto: Little, Brown and Company, 1960, 777 p.
52. Eliot T.S. Old Possum's Book of Practical Cats. London: Faber & Faber Ltd, 2001, 45 p.
53. English folktales. World Folklore Series. Westport: Libraries Unlimited, 2005, 256 p.
54. Flagg F. Fried Green Tomatoes at the Whistle Stop Cafe. New York: Random House, 2005, 394 p.
55. Hardy T. A pair of Blue Eyes. New York: Oxford University Press Inc, 2005, 464 p.
56. Hardy T. Poems of Thomas Hardy: A New Selection. London: The Macmillan Press Ltd, 1977, 379 p.
57. Joyce J. Dubliners. Oxford: Oxford University Press, 2014, 124 p.
58. Keats J. Poems. San Francisco, Poemhunter.com – The World's Poetry Archive, 2012, 583 p.
59. Kipling R. 100 Poems: Old and New. New York: Cambridge University Press, 2013, 202 p.

60. Matheson R. The Gun fight. New York: Tom Doherty Associates Llc, 2010, 183 p.
61. O'Hara M. My friend Flicka. Kingsport: Kingsport Press Inc, 1941, 328 p.
62. Pynchon T. Mason & Dixon. Ontario: Fitzhenry & Whiteside Ltd, 1997, 732 p.
63. Shakespeare, W. Twelfth Night or, What you will. Ed. Barbara Mowat, Paul Werstine. Folger Shakespeare Library. Accessed on November 16, 2021. <https://shakespeare.folger.edu/shakespeares-works/twelfth-night/>
64. The Oxford Book of Short Stories. USA: Oxford University Press, 2010, 685 p.
65. Wyatt T. "Tagus, farewell, that westward with thy streams". London: A History in Verse, edited by Mark Ford, Cambridge, MA and London, England: Harvard University Press, 2015, pp. 59-59. <https://doi.org/10.4159/9780674273702-012>

### ***Lüğətlər***

66. Qurbanova F. Azərbaycan şəxs adları. İzahlı lüğət. Bakı, 2019, 1328 s.
67. Mirəhmədov Ə. Ədəbiyyatşünaslıq terminləri lüğəti. Bakı: Maarif, 1978, 199 s.
68. Mirzəyev O. Adlarımız. Bakı: Azərnəşr, 1986, 296 s.
69. Paşayev A., Bəşirova A. Azərbaycan şəxs adlarının izahlı lüğəti. Bakı: Mütərcim, 2011, 340 s.
70. Hanks P., Hodges F. A Dictionary of First Names. Oxford: Oxford University Press, 2003, 4877 p.
71. McArthur T. The Companion to the English Language. New York: Oxford University Press, 1992, 1216 p.

### ***İnternet mənbələri***

72. <https://allpoetry.com/Sir-Launcelot-and-Queen-Guinevere>
73. <https://canalrivertrust.org.uk/>
74. <https://cetinbayramoglubaku.wordpress.com/2012/05/31/samed-vurgun-dord-soz/>
75. <https://daveastoronliterature.com/>
76. <https://dsl.ac.uk/>

77. <https://englandexplore.com/england-rivers/>
78. <https://forebears.io/>
79. <https://horsevills.com/>
80. <https://houseoftartan.co.uk/clan/clansurnames.htm>
81. <https://jcheshire.com/featured-maps/naming-rivers-and-places/>
82. <http://lochearnhead.wikidot.com/chapter12>
83. <https://nameberry.com/>
84. <https://public.oed.com/blog/personal-names-and-the-development-of-english/>
85. <https://www.transceltic.com/irish/magic-and-mystery-of-ireland-s-rivers>
86. <https://www.oed.com/>
87. <https://www.history.com/>
88. <https://www.poemhunter.com/>
89. <https://www.poetryfoundation.org/poems/43281/the-lake-isle-of-innisfree>
90. <https://www.surnamedb.com/>
91. <https://www.wikipedia.org/>